

ItK

5-6

Irodalomtörténeti Közlemények

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA 1981

A TARTALOMBÓL

Pajorin Klára: Bonfini Symposionja

Komlowszki Tibor: Balassi költői nyelvének néhány sajátága

Margócsy István: Verseggy Ferenc esztétikája

Szegedy-Maszák Mihály: Arany életművének változó megítéléséről

Varga József: A Nyugat első Ady-száma

Kiss Ferenc: Esti Kornél évei

*

Huszka Imre: Illyés Gyula Bánk bán-átigazításáról

*

Veres András: Gábor Andor: igen, Jászi Oszkár: nem?

*

Spira György: Vörösmarty Görgey-ellenes verséről

*

Baróti Dezső hetvenéves (Bíró Ferenc)

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

1981. LXXXV. évfolyam 5–6. szám

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

Bíró Ferenc
főszerkesztő
Komlowszki Tibor
felelős szerkesztő
Dávidházi Péter
Horváth Iván
Kiss Ferenc
Kulcsár Péter
Tarnai Andor
Tverdota György
Veres András

<i>Pajorin Klára</i> : Bonfini Symposionja	511
<i>Komlowszki Tibor</i> : Balassi költői nyelvének néhány sajtósága	535
<i>Margócsy István</i> : Verseygy Ferenc esztétikája	545
<i>Szegedy-Maszák Mihály</i> : Arany életművének változó megítéléséről	561
<i>Varga József</i> : A Nyugat első Ady-száma	581
<i>Kiss Ferenc</i> : Esti Kornél évei	595

Évforduló

<i>Fenyő István</i> : Balatonfüred és a magyar reformkor	613
--	-----

Kisebb közlemények

<i>Téglásy Imre</i> : Egy előkerült kéziratos énekeskönyv: a Szádeczky Miscellania	619
<i>Vörös Imre</i> : Szőnyi Benjámin és a fiziko-teológia	621
<i>Balogh Ernő</i> : Petőfi forradalmiságának etikai vonatkozásairól	631
<i>Huszka Imre</i> : Illyés Gyula <i>Bánk bán</i> -átigazításáról	639

Vita

Gábor Andor: igen, Jászi Oszkár: nem? (<i>Veres András</i>)	644
Egy recenzió védelmében (<i>Kapitánffy István</i>)	647

Adattár

<i>Balázs László</i> : Levelek Pathai István Veszprémből való kiűzetéséről	649
<i>Péterffy Ida</i> : Horváth Ádám verses levele Kováts Ferenc-höz	656
<i>Spira György</i> : Vörösmarty Görgey-ellenes verséről	659
<i>Gergely Pál</i> : Arany János kiadatlan bírálat a Szász Károly-féle Macbeth-fordításról	662

Műhely

<i>Lázs Sándor</i> : A Cornides-kódex körül	671
---	-----

Szemle

Könyvek a romániai magyar irodalomról (<i>Pomogáts Béla</i>)	684
Iohannes Vitéz de Zredna: Opera quae supersunt omnia (<i>Kulcsár Péter</i>)	692
Mikszáth Kálmán összes művei (<i>Csűrös Miklós</i>)	694
„Akarom: tisztán lássatok” (<i>Lőrinczy Huba</i>)	698
Sebestyén Sándor: A Bartha Miklós Társaság (<i>Tasi József</i>)	702
Fried István: A délszláv népköltészet recepciója a magyar irodalomban (<i>Lőkös István</i>)	708
Két könyv Nagy Lajosról (<i>Bikácsi László</i>)	710
Mádl Antal: Írók történelmi sorsfordulókon (<i>Nagy Miklós</i>)	713
Szilágyi Péter: Forma és világkép (<i>Szuromi Lajos</i>)	716

Krónika

Baróti Dezső hetvenéves (<i>Bíró Ferenc</i>)	719
Tudományos tanácskozás a „Huszadik századi humanista művészek eszmei-esztétikai fejlődésének problémáiról”-ról (<i>I. L.</i>)	720
Intézeti hírek (1981. január 1.—december 31.)	721
Az 1980-ban megjelent intézeti kiadványok	724

SZERKESZTŐSÉG

Budapest
Ménesi út 11–13.
1118

BONFINI SYMPOSIONJA

XV. századi conviviumok és irodalmi symposionok

A Beatrix királynénak ajánlott *Symposion de virginitate et pudicitia coniugali* (Recanati, 1484/35) című Bonfini-műre, melynek cselekménye a magyar udvarban játszódik le, irodalomkutatásunk nem sok figyelmet fordított. Ez a könyv mai szemmel meglehetősen unalmas és élvezhetetlen. De az talán nem egészen érdektelen számunkra, hogy Bonfininek – aki a mű megírása előtt Magyarországon nem járt, a királyi párt személyesen nem ismerte¹ – milyen értesülései, elképzelései voltak a magyar udvari életéről, és ezek mennyiben feleltek meg a valóságnak. A Symposion továbbá azért is figyelemre méltó alkotás, mert történetírónk Itáliából magával hozott érdeklődésére és ízlésére, műveltségére, írói alkotómódszerére és világnézetére vonatkozóan elsőrendű forrást jelent.

A symposion a görög–latin antikvitásban önálló irodalmi műfaj volt,² amely a humanizmus idején, egyes ókori symposionok felfedezése révén, valóban megrendezett symposionokkal együtt született újjá. A műfajt Convivia Mediolanensia (1443) c. művével Francesco Filelfo élesztette fel, azzal a céllal, hogy honfitársait hasonló összejövetelek rendezésére, a társas érintkezés emelkedettebb formájának követésére buzdítsa.³ Műve megírásakor milánói előkelő körökben már rendeztek ókori mintájú symposionokat,⁴ és a szerző a Milánói lakomákat is valódi symposionok (conviviumok) irodalmi ábrázolásaként tünteti fel.

A Milánói lakomák az ókori symposionok két mintája, Platón és Xenophón Sókratész-symposionja közül inkább az utóbbival rokon. Két conviviumból áll; az egyik Giovanni Antonio Rembaldo házában, a másik Arasmino Trivulzio kertjében játszódik. A szerző még egy harmadik conviviumot is ígér,⁵ ez azonban nem készült el. A vendégek tudós társalgással szórakoznak, és a vendéglátók – mint Xenophónnál is – mulattatják őket; az első házigazda két gyermeke pl. zenével lép fel.⁶ A beszélgeté-

¹ Antonius BONFINIS, *Symposion de virginitate et pudicitia coniugali*. Ed. Stephanus APRÓ. Bp. 1943. (A továbbiakban: BSy.) Introd. III. 5. lj.; Antonius de BONFINIS, *Rerum Ungaricarum decades*. Ed. I. FÓGEL, B. IVÁNYI, L. JUHÁSZ. Lipsiae – Bp. 1936 – 1941, IV. 7. 181. – Bonfini nem üdvözölhette Loretóban 1476 októberében Beatrixt és kíséretét, mivel ő csak két évvel később került Recanatiba (Giulio AMADIO, *La vita e l'opere di Antonio Bonfini, primo storico della nazione ungherese in generale e di Mattia Corvino in particolare*. Montalto Marche 1930, 12.)

² Bővebben: HUG, *RE* (= Pauly's Realenzyklopädie), 7/2, 8/1. 1266–1282.; újabb irodalommal: GÄRTNER, *Der kleine Pauly*, 5. München 1975, 450–451; Joseph MARTIN, *Symposion, die Geschichte einer literarischen Form*. Paderborn 1931. (Studien zur Geschichte und Kultur 17; utánn. New York 1968.)

³ Franciscus PHILELPHUS, *Conviviorum libri duo de multarum ortu et incremento disciplinarum*. H. n. (1508), ny. n. 3v.

⁴ „Qua quadam optima illustri fortuna video contigisse Thoma Thebalde, ut Mediolani hoc tempore convivium celebrari more quodam maiorum ceperint, . . .” (PHILELPHUS, *Conviviorum libri*, 20v–21r.)

⁵ Uo. 21r, 44r.

⁶ Uo. 11r.

sek nyájasan csevegők, a komolyságot humorral fűszerezik, és igen változatos témájúak. Asztronómiai kérdésekről, a betűk és az írás eredetéről, tudományokról és művészetekről, filozófiai problémákról, az erényekről stb. folynak, de nem túl terjedelmesek és mélyek. A felmerülő témákat – mint Xenophónnál – többnyire külső események határozzák meg: az ivás kapcsán pl. megvitatják a belőle eredő testi-lelki károkat, a bor természetét; a Rembaldo-gyerekek muzsikálása irányítja a beszélgetést a zenére, és még a földrengésről szóló csevegés is egy rövid ideig tartó, kárt nem okozó földrengés után kezdődik el.

Filelfo kezdeményezése után a symposionrendezés Itália-szerte divattá vált. Közismertek a Careggi-villában rendezett symposionok, melyekkel minden év november 7-én Platón születésének és halálának napját ülték meg a firenzei humanisták.⁷ Tapasztalataik, a symposionrendezésre vonatkozó elveik és tanácsaik Ficino Bernardo Bembóhoz írt levele által Velencébe is eljutottak. A xenophóni ihletésű Convivia Mediolanensianak Firenzében hamarosan megszületett a humanista párja, Ficino Commentarium in Convivium Platonis, de amore (1469) c. symposionja, amely nemcsak Platón Symposionját magyarázza, hanem formailag is követi a platóni előképet.

Ficino Commentariumja – akárcsak Platóné – egy témájú, és – magyarázatról lévén szó – a téma a platóni szerelemtémával azonos. A symposion a Careggi-villában, Francesco Bandini rendezésében játszódik. A kilenc résztvevőnek az a feladata, hogy sorban egymás után kifejtse és értelmezze Platón művét. Jellemüknek, hajlamaiknak és foglalkozásuknak megfelelően kapják meg a Platón-Symposion résztvevőinek szerepét. Asztalbontás után Bernardus Mutius fogja a magyarázandó művet, felolvassa belőle az összes szerelemdícsőítő orációt, majd a jelenlevők szerepüknek megfelelően kommentálják őket. A Platón-Symposion előadásaihoz formailag hasonló, zárt, terjedelmes és elmélyült eszmefuttatások a kommentált mű sorrendjét követik, és – akárcsak a magyarázott műben – mind magasabb régiókba emelkedve fogalmazzák meg a reneszánsz új, keresztény-neoplatonikus amor-fogalmát.⁸

A humanista symposionrendezvények legfontosabb ismérveire – a fenti művek és az ókorból ránk maradt symposionok mellett – a róluk megfogalmazott elvi tudnivalókból, gyakorlati tanácsokból következtethetünk. Ilyeneket olvashatunk – Ficino már említett levelén⁹ kívül – Jodocus Gallus (Jost Han; kb. 1459–1517) egyik levelében is, amely nem más, mint Giovanni Pontano De conviventia című művének kivonata, és azzal a szándékkal készült, hogy segítséget nyújtson a Filelfoéhoz hasonló symposionok rendezéséhez.¹⁰

A humanista symposionok a test és lélek javát egyaránt szolgálták. A symposionrendezés divatja kifejeződése annak az új szemléletnek, mely – ellentétben a középkori felfogással – a testet a lélekkel egyenrangú jelenségnek tekinti. Ez az új értékrend szóval meg Ficino convivium-értelmezésében, amely, mintegy kifejtve a cicerói convivium-meghatározást (quod id maxime vivitur),¹¹ a legvilágosabban, a legpontosabban és a legszebben világítja meg mind az ókori, mind a reneszánsz kori symposion népszerűségének okát:

„Nullum humanum oblectamentum sufficientius quam convivium. . . convivium reficit membra. Humores instaurat, spiritum recreat, oblectat sensus, fovet et excitat rationem. Convivium laborum requies, remissio curarum, ingenii pabulum, amoris et magnificentiae argumentum, esca benivolentiae, amicitiae condimentum, fomentum gratiae, vitae solatium. Finis convivii dulcis vitae communio. Caeterarum, ut clarius pateat, quod legitimum sit convivium, videamus quis convivii finis, quae forma, quae materia. Huius autem finis esse videtur, quod eius indicat nomen non commessatio, non

⁷ Marsile FICIN, *Commentaire sur le banquet de Platon*. Texte du manuscrit autographe présenté et traduit par Raymond MARCEL. Paris 1956, 136.

⁸ HUSZTI József, *Platonista törekvések Mátyás király udvarában*. Minerva 1924–1925. Klny. 29–30.

⁹ Marsilius FICINUS, *Opera omnia*. I. Basileae 1561, 739.

¹⁰ JODOCUS GALLUS, *Epithoma convivalitatis. Epithoma epularis lauticie*. In: PHILELPHUS, *Conviviorum libri*, 47–48.

¹¹ Idézi HUG, RE 8/1. 1273.

compotatio, ut est apud Graecos, sed dulcis vitae communio, ut quemadmodum in eo communi vescimur corporis alimento, ita eodem mentis vitaeque bono et communi voluntate fruamur.”¹²

A symposionrendezés divátja Magyarországon korán meghonosodott. Vitéz János – talán budai¹³ – „contubernium”-ának Gregor z Sanoka (Sanoki Gergely) is tagja volt a 40-es években. Lengyelországba hazatérve Sanoki dunaióvi várában gyakran rendezett symposionokat. A lengyel humanistának a symposionok elvi céljáról és megrendezésük módjáról is figyelemre méltó gondolatai voltak.¹⁴ Vitéz asztaltársasága, melyhez a házigazda püspökön és Sanokin kívül Pier Paolo Vergerio és Filippo Podacataro tartozott, étkezés közben is „tisztos csevegést” folytatott, és beszélgetéseik vagy az erényről szóltak, vagy az erényre intettek.¹⁵

Egy magyar symposion képe vázolódik elénk abból a történetből, amelyet egy esztergomi lakomáról hagyott ránk Galeotto Marzio. Jelen volt itt Janus Pannonius is, akit fenti művének ajánlásával maga Ficino szólított fel arra, hogy vezesse az Iszter partjára Platont.¹⁶ A költőn és Galeotton kívül a házigazda Vitéz érsek, Mátyás király, Thuz János és a domonkos Giovanni Gatti vett részt a lakomán – a résztvevők száma tehát megfelel a symposionra vonatkozó előírásoknak, melyek arról szólnak, hogy a symposion vendégei ne legyenek többen a müzsáknál, de kevesebben sem a gráciáknál.¹⁷ A beszélgetés a vacsora elköltése után, az ivásnál kezdődik, és egy témáról folyik, akárcsak Platónnál. A felvetett vitakérdést Mátyás hosszan részletezve adja elő, és Galeotto leírása arra vall, hogy Gatti a tudományos vitákban megszokott módon válaszolt a királynak.¹⁸ A fennkölt teológiai tudományosságot Mátyás fűszerezi finom humorral, szellemes gúnnyal, és ezzel kellemes szórakozást nyújt a többi résztvevő számára.¹⁹

Mátyás, aki igen kedvelte az ilyen asztali poharazgatás melletti vitákat,²⁰ bizonyára Budán is rendeztetett hasonló symposionokat. Udvarában ezekhez mindenesetre a személyi feltételek, a tudós és szellemes humanisták adottak voltak, sőt 1477-től Magyarországon tartózkodott a firenzei symposionok főrendezője, Francesco Bandini is.²¹ A királyi példát a főurak és a főpapok is követték. Nagylucsei Orbán győri püspök, Mátyás kincstartója házában mindennaposak voltak a conviviumok, melyeken igen tudós és vitéz emberek – köztük külföldiek is – részt vettek.²²

A magyar symposionokról szóló legbecselesebb tanúságtételt a humanista Pescennio Francesco Negronak (1425–1524?) köszönhetjük. Negro 1490 után többször is járt Magyarországon, így adata ha nem is Mátyás korából, de az azt közvetlenül követő időkből való.²³ Cosmodystichia című művében ezt írja: „In symposiis vero non epulae solum apponuntur sed epulantium lepidissimae disceptationes,

¹² FICINUS, *Opera omnia* I. 739.

¹³ HUSZTI (*Janus Pannonius*. Pécs 1931, 303, 47. l.) szerint Callimachus Experiens erről szóló leírásában a helymegjelölés (Várad) téves, de a többi adat valószínűleg hiteles.

¹⁴ Philippus CALLIMACHUS, *Vita et mores Gregorii Sanocei*. Ed., commentaris illustravit, in linguam Polonam vertit Irmína LICHONSKA. Varsoviae 1963, 68.

¹⁵ Uo. 32–34.

¹⁶ FICIN, *Commentaire* 265–266.

¹⁷ FICINUS, *Opera omnia* I. 739; JODOCUS GALLUS, *Epithoma* 47v.

¹⁸ „Tunc Iohannes Gattus orationem regis quasi ordine capitulatim repetivit, sed, cum ad confutationem declarationemque dubitationis se vertit, subtristis perplexe loqui coepit...” (Galeottus MARTIUS, *De egregie, sapienter, iocose dictis ac factis regis Mathiae*. Ed. Ladislaus JUHÁSZ. Lipsiae 1934, 30. 28.)

¹⁹ I. m. 30.

²⁰ I. m. 30. 13.

²¹ HUSZTI, *Platonista törekvések* 50–51.

²² Galeottus MARTIUS, *De dictis* 32. 8–11.

²³ Giovanni MERCATI (*Ultimi contributi alla storia degli umanisti*. Fasc. II. Note sopra A. Bonfini, M. A. Sabellico, A. Sabino, Pescennio Francesco Negro, Pietro Summonte e altri. Città del Vaticano 1939, 60–61, 108) szerint 1489–1491 között járt először Magyarországon. Negro életrajzában erről ezt írja: „Illo extincto (Io Zane) in Patavinam Academiam ad solitas lectiones regressus sum. Unde ad publici gymnasii sui moderationem cum optima conditione Horosiani cives et Martius Galeottus me

quales illae Platonicae et Philephicae fuere: quales ego saepius in longis conviviiis apud Pannonios principes cum sociis meis meminere me frequentasse, ubi etiam inter medias dapes, si quid inter nos controversiae nascebatur, innumeri codices afferebantur, legebantur et vario interpretamento enodabantur.”²⁴

E feljegyzés értelmében Magyarországon a humanista, „platóni és filelfoi” symposionok annyira népszerűek voltak, hogy az idelátogató olasz velük kapcsolatban nem saját honfitársait, hanem a magyarokat említi példaként. A „hosszú” magyar symposionokon a résztvevők, ha nem tudtak valamilyen kérdésben megegyezni, könyveket, még hozzá „számtalan kódexet” hoztak az asztalhoz. A fogások közepette ezeket olvasták, és szövegük értelmét különféle interpretációkkal bogozgatták ki. A könyv jelenléte – úgy látszik – a magyar symposionokat jellemző sajátosság. Az esztergomi lakomán Mátyás Vitéz könyvtárából Hieronymus Contra Jovinianumát hozta elő, és felolvast belőle egy részletet. Nagylucei az egyik conviviumán szintén könyvet hozat elő, melyben azonnal megleli az érveit támogató idézeteket.²⁵

Platón közismert Symposionja, valamint a fent említett két humanista symposion alapján következtetni tudunk arra, milyenek lehettek a magyar symposionok. A „platóniak” esetében a lakoma és az ivás, valamint a külső szórakoztatás kellékei háttérbe szorultak, és a résztvevők – valamennyien képzett, kiváló emberek – egy megadott témáról, egymással versengve tudós orációkat tartottak. A „filelfoi” symposionokon a vendégek spontán módon társalogtak, vitatkoztak érdekes és tudós problémákról, de a házigazda különféle művészi attrakciókkal is gondoskodott szórakoztatásukról.

Bonfini egy magyar udvari symposionnak állított emléket. Ez a symposion háromnapos, az udvar összes előkelősége részvételével. A néző- és hallgatóközönségből egy egyházi személy (valószínűleg Bakócz Tamás)²⁶ mellett a király híres hadvezéreit²⁷ említi meg név szerint. Bécs ostromának intervallumában, 1484 körül²⁸ játszódik le az asztali beszélgetés. Az első napon, lakoma után a királyné testvére, Francesco d’Aragona engedélyt kér a királyi felségektől arra, hogy a háborús gondoktól komor hangulatot felvidíthassa. Galeotto Marziót, a szellemes „parazitát” szólítja meg, majd pergő, mulatságos párbeszéd indul köztük, melynek során Francesco kérdéseire frappáns, csattanós válaszok érkeznek. Miután a hallgatóság kimulatta magát Galeotto sikamlós tréfáin, a királyné – Galeotto egyik tréfás axiómájából kiindulva – felszólítja a vendégeket, bizonyítsák be, hogy a szüzesség és a hitvesi erkölcsösség magasabb rendű más erényeknél, azután pedig döntsék el, melyik a kiválóbb. Galeotto, akinek Bonfini, mint mondja, Epikuros hozzá illő szerepét adta,²⁹ megdöbben a királyné kívánságán. Miután Mátyás engedélyt ad neki arra, hogy kifejtse a véleményét, hosszú szónoklatban tárgyalja és bizonyítja, hogy a hitvesi erkölcsösség és a szüzesség egyáltalán nem erény, sőt az utóbbi testileg-lelkiileg káros, és az a helyes, ha az ember az érzéki gyönyöröknek él. Az előadás, mely olykor gúnykacajt vált ki, sérti a jelenlevőket, különösen a királyné fülét. Beatrix biztatására az erdélyi püspök, Geréb László veri vissza Galeotto szeméremértő érveit, majd leszögezi, hogy a beatrix tisztaság és szüzesség valóban erény. Szószólóját, Gerébet Beatrix igen gazdagon megajándékozta, Galeottót pedig, bár nem az igazságot képviselte, a nagylelkű király jutalmazza meg.

evocarunt; apud quos per biennium moratus sum. Inde postea ab Hercule Estensi III^{mo} Forariae duce in Istrigoniám Pannoniae urbem ad eius clarissimum filium cardinalem erudiendus missus sum.” (I. m. 59.) Mercati tévedésből a „Horosiani cives”-t a magyarországi Arad lakóival azonosította, és így arra következtetett, hogy Negro már Esztergomba jövetele előtt Magyarországon volt két évig, Galeotto Marzióval együtt. Valószínűbb, hogy Negro, akinek apja Mátyás trónra kerülése után mint a Hunyadiak ellensége menekült Velencébe (I. m. 29–31), csak Mátyás halála után jött először Magyarországra.

²⁴ I. m. 72. 3. lj.

²⁵ Galeottus MARTIUS, *De dictis* 30. 38; 32. 11.

²⁶ „Thomas Dravus pius sacrorum instructor” (BSy. III. 13.)

²⁷ Mathias, Petrus (Geréb Mátyás, Geréb Péter), Magnus Blasius (Magyar Balázs), Paulus (Kinizsi Pál), Stephanus (Báthory István), Lupus (Branković). (I. m. III. 13, 965–967.)

²⁸ BSy. Introd. IX. 44 lj.

²⁹ „Galeoctus . . . cui Epicuri personam dedimus homine non indignam” (BSy. Praef. 53.)

M ↔ B
 Galeotto Giulio Cesare
 Francesco Giovanni di Aragona

A második nap symposionján megérkezik Itáliából a pápa magyarországi legátusaként Giovanni d' Aragona kardinális, Beatrix másik testvére, akit az uralkodópár részletesen kifaggat az itáliai hírekről, a rokonokról és az ismerősökről. Miután kellően tájékozódtak, folytatódik az előző nap elkezdett vita, most már a kardinális részvételével. A két Aragóniai ifjú a szóvivő. Francesco elismeri, hogy a házások pudicitiaja és a virginitas erények, de nem ezeket tartja a legkiválóbbaknak az erények sokaságában. Nővére „nőies” erényeivel szemben különféle „férfias” erényeket³⁰ dicsőít, mivel ezek követésében látja az élet értelmét. Önálló előadást szentel két kardinális erénynek, a fortitudónak és az iustitiának, majd ezek néhány alfajával, így a magnificentiával, a liberalitással, a magnanimitással és az amicitiaival foglalkozik. Ezután következnek a teológiai erények, majd a harmadik kardinális erény, a temperantia, és annak egyik fajtája, a humilitas. Francesco, aki „az ausztriai hadak vezére”,³¹ a továbbiakban hosszan magasztalja a disciplina militarist, mint Mátyás és a magyarok erényét, majd a negyedik kardinális erényről, a prudentiáról, végül pedig – érintve más intellektuális erényeket is – a bölcsességről szól. Bátyja, Giovanni cáfolja őt, és bizonyítja, hogy Beatrix erényei kiválóbbak. Francesco mellett segítőként a váradi püspök, Filipec János áll, aki egyetértésével, buzdításával támogatja őt. Az érvek azonban elfogynak, Francesco enged bátyja igazának, majd Mátyás pazarul megajándékozta a testvérpárt.

A harmadik napon Nicolaus Pamphilus, azaz Bánffy Miklós³² kezdi a beszélgetést. Most már csak azt kell eldönteni, hogy a tisztaság két fajtája, Beatrix erényei közül melyik a kiválóbb. A vendégek közül azonban – hiába buzdítják őket – senki sem vállalkozik arra, hogy kifejtse a véleményét. Bánffy és Francesco ezért Mátyás és Beatrixt kéri, hogy tekintettel a kérdés nehézségére, döntsék el ők maguk, mi itt az igazság. A királyi pár raall a dologra. Mielőtt azonban a lényegre térnének, a királyné kérdéseire válaszolva, Mátyás előadásokat tart a világ teremtéséről, számtani-geometriai, asztronómiai és asztrológiai kérdésekről, a világ hierarchiájáról és lényeiről, az Isten és az ember közötti hasonlóságról és különbségről, a halandó testről és a betegségekről. A tárgyra térve Mátyás a hitvesi szeretetet és erkölcsösséget, a házasságot védelmezi, és fölébe helyezi a szüzességnek.

A vitában az utolsó szó Beatrixé. Bebizonyítja, hogy a házások tisztaságánál nagyobb erény a szüzesség, és minden erények közül ez a legkiválóbb. A háromnapos symposion a szüzesség diadalával, Beatrix győzelmével zárul. A királyné úgy éri el a győzelmet, hogy Mátyás méltósága sem szenved csorbát. Elismeri, hogy a házások tisztasága, azaz a lélek szüzessége nagyobb erény annál a tisztaságnál, amely csak a testre korlátozódik, de ez nem vetekedhet azzal a tökéletes szüzességgel, amely a testre és a lélekre egyaránt kiterjed. Aki az utóbbit gyakorolja, annak nem akad párja sem az istenek, sem az emberek között. Erényét Beatrix a jelenlevők figyelmébe ajánlja, majd felszólítja férjét, éljenek maguk is tökéletesen szűzi életet, és a birodalom gondját, az utódlás kérdését bízzák Istenre. A szüzesség diadalmas napját Beatrix az ünnepek közé iktatja, és arra buzdítja a hallgatóságot, hogy a jövőben évenként üljön meg. Mátyás meglegedésének ad hangot, hogy Beatrix ügyesen őt is védelmébe vette, és elismeri, hogy nincs nagyobb erény a teljes szüzességnél. A háromnapos symposion Conviviarum plausus címen Mátyás és Beatrix, valamint a magyarok magasztalásával zárul.

Bonfini bizonyos műfajelméleti tudnivalók birtokában és valószínűleg irodalmi symposionok ismeretében alkotta művét. Arra vonatkozóan, hogy a symposion az ókorban saját kötöttségekkel rendelkező, önálló műfaj volt, az egyik legfontosabb kútfőnk Hermogenés Techné rhetoriké c. irodalomelmélete,³³ amelyet Bonfini a Symposion megírása előtt fordított le Mátyás számára.³⁴ A

³⁰I. m. II. 132.

³¹I. m. II. 470.

³²Nevét Bonfini a Magyar történetben Pamphinak is írja (*Resum Ungaricarum decades* III. 7. 53, 159). Bánffyról bővebben: KULCSÁR Péter, *Bonfini Magyar történetének forrásai és keletkezése*. Bp. 1973, 189–190.

³³MARTIN, *Symposion* 2.

³⁴BSy II. 600. – A művet már 1478-ban jól ismerte Bonfini, recanati székfoglalójában görögül idézte (*Due orazioni di Antonio Bonfini*. 1. Elogio di Recanati. 2. Panegirico di S. Flaviano. Testo, versione e note da Giulio AMADIO. Montalto Marche 1930, 38.)

Symposion közvetlen irodalmi forrásait kutatva ugyancsak egy ókori irodalmi symposionra, Macrobius Saturnaliájára bukkanunk rá,³⁵ de feltételezhető, hogy a szerző más symposionokat is ismert. Műve mindenestre arról tanúskodik, hogy a műfajra jellemző általános elveket is figyelembe vett.

A háromnapos symposion ötletét éppen Macrobius művéből³⁶ is meríthette, de Athénaios Deipnosophistai c. symposionja is több napos,³⁷ és mint láttuk, Filelfo is három convivium ábrázolását tervezte. A háromnapos symposion Bonfininél három – jelenetekre tagolt – könyvben rendeződik el; a szerző a jelenetek élén a szónokok (interlocutores) nevét is feltüntette. A három könyv három versengőpárján kívül még ketten szólnak meg, a szereplők száma tehát megfelel a symposion-előírásoknak. Platónnál az Agathón házában rendezett lakomán Arisztodémoszal együtt ugyancsak nyolcan vesznek részt, és Filelfo is nyolc „collocutor” nevét tüntette föl a Milanói lakomák első conviviuma élén. Ókori művek alapján a symposionelőírások arról is szólnak, hogy a vendégek kiváló, jelentős személyek legyenek,³⁸ és kor és hivatás tekintetében is különbözzenek.³⁹ A mi symposionunk résztvevői Mátyás udvarának elitjét alkotják, és kor, hivatás, sőt nemzetiség tekintetében is eltérőek.

Bonfini művében néhány, az irodalmi symposionra jellemző szereplőtöposzra is ráismerhetünk. Platón Aristodémosa és Xenophón Philipposza nyomán pl. a symposionokban vissza-vissza térő figura az aklétos, a hívatlan vendég. A toposz Homéros Odysseijára megy vissza, melyben egy-egy idegen gyakran étkezés idején jelenik meg, és a házigazda szívélyesen megvendégeli, kikérdezi őt. Athénaios a Deipnosophistai-ban – ez a mű a symposion-műfajra is fontos forrást jelent – megállapította, hogy a symposionon a *rokonok* hívatlanul is megjelenhetnek. Az Iliasban Menelaos érkezett meghívás nélkül Agamemnón lakomájára, és az ő példájára hivatkozik Platón Sókratése is, amikor ráveszi Aristodémost, hogy menjen vele Agathón symposionjára.⁴⁰ A mi Symposionunk aklétosa Giovanni d'Aragona, aki a királyné *testvére*, és – mint Plutarchos Symposion tón hepta sophón c. symposionjának aklétosa, Neilo Xenos, vagy a Saturnalia egyik hívatlan vendége, Horus⁴¹ – külföldi, idegen.

Jellegzetes symposion-szereplő az orvos is, aki a platóni Eryximachos nyomán tér vissza a későbbi symposionokban, így pl. a Saturnaliában Disarius alakjában.⁴² Bonfininél senki sem szerepel orvosi hivatásúként, pedig Galeotto orvos is volt. Az orvosi előadás mégsem hiányzik a műből, és ezt Mátyás mondja el. Galeotto alakjában két szereplőtöposz, a tréfamester és a nagyívó⁴³ egyesül. A nevelésesség követelményének, amelyet Hermogenés fogalmazott meg,⁴⁴ Bonfini főként Galeotto személyével

³⁵ BSy. I. 650–654; III. 938. Vö.: *Ambrosii Theodosii Macrobius Saturnalia*. Apparatu critico instruxit Iacobus WILLIS. Leipzig 1970, 2. 8. 10–16.

³⁶ MARTIN, *Symposion* 42; Dolores M. GALLARDO: *El simposio romano. Cuadernos de Filología Clásica* 1974, 138.

³⁷ MARTIN, *Symposion* 271–273.

³⁸ Platón Symposionjában Athén legjelentősebb és legműveltebb férfiai szólnak meg, Xenophónnál Sókratés és Antisthenés a kiváló személyiségek. Plutarchos *Symposion tón hepta sophón* c. művében hét híres bölccsel, Iulianus *Symposion é Kronia* (Caesares) c. könyvében császárokkal találkozunk, Macrobiusnál a római nemességből a „pares et docti alii” lépnek fel. (MARTIN, *Symposion* 36.)

³⁹ Athénaios pl. helytelenítette, hogy Epikuros symposionjában csak fiatalok, és a szerző filozófiájának hívei vettek részt. (I. m. 27, 35.)

⁴⁰ I. m. 63.

⁴¹ I. m. 66.

⁴² A toposzról bővebben I. I. m. 79–92.

⁴³ Bővebben I. I. m. 51–63, 106–111.

⁴⁴ A Bonfinitól származó fordításban, a *De efficacia concionis, dialogi, tragoediae, comoediae, Socraticorum symposiorum* c. fejezetben, ahol a felsorolt műfajok mind külön-külön, és a saját kettős jellemzőikkel szerepelnek, a symposionról ez olvasható: „Concio, dialogus, comoedia, tragoedia, symposiaque Socratica, duplici artificio textuntur. . . . Socratici vero symposii textura, et personae et res, studiosae sunt et ridiculae: quale genus est Xenophontis Platonisque symposium. In Cyripaedia ita Xenophon inquit: Cyro curae semper erat, cum convivaretur, quo modo verba gratius dicerentur, et

és előadásával tesz eleget. Mint említettük, előadása után Galeottót Mátyás jutalmazza meg. Egy véka nagyságú kupát ad, és ez az ajándék az irodalmi symposionok nagyivójának kijáró tárgyi toposz.⁴⁵ Platón nagyivója a részeg, duhajkodó Alkibiadés,⁴⁶ aki ellentétes pólsként méltó párja Szókratésznek.⁴⁷ A mi nagyivónk, Galeotto az „isten” Beatrixnek legnagyobb és legigazibb ellenfele, ahhoz hasonlóan, ahogy a tőle dicsőített gyönyör is a szüzesség szélső ellentéte.

Azok a témák, amelyeket Bonfini művében tárgyalnak és vitatnak, symposion-tematikai hagyományok ismeretére és figyelembévitelére utalnak. A symposionokra vonatkozó fontos elv, hogy azok az erényre buzdítsanak.⁴⁸ A magyar Symposion tárgya a címben megjelölt hitvesi szemérmesség és a szüzesség, azaz a castitas erénye. Három nap három symposionjára tagolva vonul végig a művön a főtéma. A tárgyalt erény két fajtája csak a harmadik könyvben kerül terítékre, de a második könyv is szorosan kapcsolatban áll vele, mivel itt a többi erény és a tisztaság viszonyáról van szó. Az első könyv a tisztaság ellentétét mutatja be, de csak azért, hogy egyértelműen elutasítsa. A mű címe meg sem említi a gyönyört, pedig az egész első könyv arról szól.

Ez a tisztaságtéma mint symposiontéma is figyelemre méltó. A tisztaság, pontosabban a szüzesség magasztalását tartalmazza a IV. századi Methodios olymposi püspök Symposion é peri hagneias (Convivium decem virginum) c. könyve is, amelyben terjedelmes, egymást követő monológokkal tíz jámbor keresztény szűz dicsőíti a szüzességet, mint Areté legkedvesebb erényét. Methodios minden más ókori szerzőnél inkább figyelembe vette Platón Symposionját, műve ugyanakkor jellegzetesen keresztény, önálló alkotás. A mű szerzője a témaválasztásban is követte a platóni mintát. Mindkét műnek erős a tárgya. Platónnál az érzéki szerelemből kiindulva jutnak el a beszédek a lélek erősiségéig, míg Methodiosnál az emberiség emelkedik fel a poligámiától – a monogámián keresztül – a szüzesség mindenek fölött álló, égi szeretetéig.⁴⁹ Isten tökéletes szeretetéig. Bonfini Symposionjában a téma az érzéki szerelemből indul ki, és végül a szüzesség magasztalásához jut el. És ha Methodios témája a platóni erős-téma kora keresztény megfelelője,⁵⁰ akkor elmondható, hogy Bonfini főtémája a platóni erős késő középkori változatának felel meg.⁵¹

A platóni főtéma mellett Bonfini művében egyéb témákat is találunk, amelyeknek a megválasztásához és kifejtéséhez a szerző műfajilag adekvát példákat láthatott egyes több témájú, grammatikus symposionokban,⁵² köztük a Saturnaliában is, melyet, mint említettük, tartalmi forrásként is felhasználhat. Mátyásnak a harmadik könyv elején elhangzó, tudományos és teológiai előadásaiban a Saturnalia témáival nem találkozunk, de formailag emlékeztetnek Macrobius művére. Egy-egy kérdést viszonylag teljességre törekvően tárgyalnak, és bővelkednek lexikális adatokban. Zárt, önálló értekezések, amelyek – akárcsak a Saturnalia témái⁵³ vagy a Milánói lakomák kisebb előadásai – lazán vagy alig, sokszor keresetten és mesterkéltén kapcsolódnak egymáshoz. Az összefüggést köztük csak Beatrix kérdései teremtik meg.

quae ad virtutes vehementius concitarent.” (Hermogenis Tarsensis *De arte rhetorica praecepta*. Aphthonii item sophistae *Praeexercitamenta*, Antonio Bonfine Asculano interprete. Lugduni 1538, Seb. Gryphius, 338–339.)

⁴⁵ Bővebben l. MARTIN, *Symposion* 55, 108–111.

⁴⁶ I. m. 107.

⁴⁷ SZABÓ Árpád, *Periklés kora*. Történeti és politikai áttekintés. Bp. 1977. 197. (Gyorsuló idő.)

⁴⁸ Vö. 44. lj.

⁴⁹ MARTIN, *Symposion* 286–287; Vinzenz BUCHHEIT, *Studien zu Methodios von Olympos*. Berlin 1958, 155–158.

⁵⁰ MARTIN, *Symposion* 288; Dolores M. GALARDO, *Los simposios de Luciano, Ateneo, Metodio y Juliano*. Cuadernos de Filología Clásica 1972, 265.

⁵¹ Bonfini hármas tagozódású, hierarchikus szerelemfogalma (érzéki bűnös szerelem; házasság; égi szerelem) Guiraut Riquier szerelemfogalmának (1280) felel meg. (René NELLI, *L'érotique des troubadours*. II. Paris 1974; 151–166.)

⁵² Bővebben l. MARTIN, *Symposion* 17, 123.

⁵³ BILABEL, *RE* 14/1. 180.

A szüzesség dicsérete mellett Bonfini a *Symposiont enchiridionnak*, tudós kézikönyvnek is szánta, amely a szabad művészetek legalapvetőbb tudnivalóit tárgyalja.⁵⁴ Mátyás tudós előadásai – a főtéma kapcsán tárgyalt számos példa és tudományos adalék mellett – főként ezt a célt illusztrálják. Azt a szándékát, hogy *Symposionja* egyben kis tankönyv is legyen a királyi pár számára, valószínűleg a Saturnaliából merítette a szerző. Az V. század első évtizedében keletkezett⁵⁵ Macrobius-symposion a késő antik tudományokra nézve is valóságos kincseshányát jelent számunkra. Fiához, Eustachiushoz írt előszavában Macrobius is arról szól, hogy művét didaktikus céllal írta, és tudós kézikönyvnek szánta.⁵⁶

Symposion-előképek figyelembevételére utal a Bonfini-mű szerkezete is, de ebben számos olyan egyéni, önálló jellegzetességgel találkozunk, amelyre a műfaji előzményekben nem találtunk példát. A műből az epikus elem teljességgel hiányzik; a drámai előadásmódra, dialógusokra épül. A főtéma három azonos szerkezetű, egymással összefüggő, de önmagában is megálló symposionban rendeződik el. Mindhárom könyvben, a tulajdonképpeni vita előtt, a témától eltérő tárgyú dialógust, egy keretdialógust találunk, amely mintegy helyettesíti a – több ókori symposionban is utánczott – platóni keretelbeszélést.⁵⁷ Az első nap lakomáján ilyen a Francesco és Galeotto között-pergő, neveltető párbeszéd; a második napon Giovanni d'Aragona beszámolója az itáliai hírekről; a harmadik napon pedig Mátyás tudományos és teológiai előadásai.

A főtéma kifejtésében fontos szerepe van a versengésnek, vitának, az ókori symposion állandó kellékének.⁵⁸ Sajátosan új vonása viszont a Bonfini-műnek, hogy a versengő felek a téma egy-egy grádusán vitapárost alkotnak, és így a bemutatott felfogás a cáfolatával együtt jelenik meg. Az egymásra következő versengésekben a Platón-Symposionra jellemző fokozás⁵⁹ érvényesül. A legelső szint Galeotto castitas-tagadása, amelyet Geréb cáfol. A következő fokozat az erényeké, és ebben más erényekkel megmérkőzve a tisztaság győz. A legfelső fokon a tisztaság két fajtájának vetélkedése áll, amelyből a szüzesség kerül ki győztesen. A fokozás a szereplő személyek egymásra következésében is érvényesül, azzal a jellegzetességgel, hogy a szónokok – egymásnak megfelelően – két szemben álló oldalon helyezkednek el. A téma alsó fokát a két legalacsonyabb sorban született, Galeotto és Geréb képviseli. Utánuk két egyenrangú herceg, az Aragóniai testvérpár következik. A legmagasabb rendű erényeket a két legnagyobb tekintély, a király és a királyné védelmezi. Az egymással szemben álló két front kifejeződik az előadók hivatásában, illetve nemében is. Az egyik oldalon állnak a megcáfolt személyek, akik világiak és férfiak. A cáfolók, az igazságot védelmezők, a győzők oldalán két egyházi méltóságot viselő férfit, valamint a királyné áll. A végső győztes, Beatrix mintegy a Mátyás fölötti emberi hatalom birtokosa. Éppúgy világi személy, mint a király, de véleményét tekintve egyházi hivatású is lehetne, és az ő oldalának hierarchiájában felülmúlja a teológusokat is.

A Symposionban közölt ismeretek nagy része – mint erre még utalni fogunk – irodalmi művekből való. Úgy tűnik, hogy műve tartalmát tekintve Bonfini egyáltalán nem törekedett eredetiségre. E téren is példát nyújthatott neki Macrobius symposionja. A Saturnalia tartalmában nem túl eredeti mű, szerzője számos forrást – elsősorban neoplatonikus szerzők műveit – használt föl,⁶⁰ és – mint műve előszavában mondja – nem is törekedett eredetiségre.⁶¹ Formailag azonban Bonfini meglehetősen önálló, eredeti symposiont alkotott. Ha a mű tartalma és formája között ellentmondást találunk, annak az is oka lehet, hogy Bonfini nemcsak irodalmi forrásokból építkezett, hanem Magyarországról, a budai udvari életről, a műben szereplő személyekről szóló konkrét, eléggé megbízható értesülésekből is, és ezek szabályozói lehettek – a témák kiválasztása mellett – az érdekes kompozíciónak is.

⁵⁴ B.Sy. Praef. 59–60.

⁵⁵ Siegm. DÖPP, *Zur Datierung von Macrobius's „Saturnalia”*. *Hermes* 1978, 628–631.

⁵⁶ MACROBIUS, *Saturnalia* I. Praef. 2, 1-2.

⁵⁷ MARTIN, *Symposion* 29, 280, 287.

⁵⁸ I. m. 127–137.

⁵⁹ I. m. 19, 198–200; KÖRTE, *RE* 20/2. 2441–2450.

⁶⁰ BILABEL, *RE* 14/1. 182–185.

⁶¹ MACROBIUS, *Saturnalia* I. Praef. 10, 3. – Itt jegyezzük meg, hogy Bonfini forráshasználata hasonlít Macrobiuséra abban, hogy közvetlen forrásai szerzőit többnyire nem nevezi meg.

A Symposion vitáinak lehet valami valóságmagva, még akkor is, ha ezek a műben megörökített formájukban sohasem hangzóztak el. A Symposion keletkezése idején Galeotto már nem volt Magyarországon, és a két Aragóniai ifjú is akkortájt tért haza.⁶² De 1479–1481 között volt olyan időszak, amikor valamennyi szereplő találkozhatott a budai udvarban. Giovanni d'Aragona pápai legátusként először 1479 végén érkezett Magyarországra, és több hónapot töltött nálunk.⁶³ Itt időzött, a király „asztaltársaként” Galeotto is.⁶⁴ És ekkor járt itt, a III. Frigyes és Mátyás közti béke egyengetőjeként Bonfini barátja, Prospero Caffarelli ascoli püspök,⁶⁵ akitől a Symposion szerzője – a hazájába visszatérő Francesco d'Aragona mellett⁶⁶ a legtöbb Magyarországra vonatkozó értesülését szerezhetette. A Caffarellitől szerzett adatok cselekménymagvát adhatták egy irodalmi műnek, amely a megmunkálás során is magára ölthette az irodalmi symposion formát. Az ascoli püspök arról is mesélt barátjának, hogy Budán miről és hogyan társalognak, vitakoznak. Bizonyos, hogy itt, az ő jelenlétében, a szüességéről szó volt. Beatrix ugyanis a Symposionban egy tőle hallott történetet is elmesél annak bizonyítására, hogy a szüesség még az ördögöket is legyőzi.⁶⁷ A „hosszú” (Francesco Negro jelzője) magyar symposionok több napig is eltarthatnak. És mint látni fogjuk, valós alapja lehet a szereplők jellemzésének, a szájukba adott alapelveknek és egymás közti viszonyuk ábrázolásának is.

Galeotto Marzio mint „Epikuros”

„Az Epikurosszal szembeni magatartás az egyik legjellemzőbb dokumentuma azoknak a *perspektíva-változásoknak*, amelyek a XV. századi megújult, humanista kultúrát jellemzik.” (Kiemelés tőlem.)⁶⁸ Általánosan ismert és elfogadott – még humanista körökben is – az a középkortól örökölt Epikuros-felfogás volt, amely a Kert bölcsében – főként hédoné-tana alapján – az „obscoenus et turpissimus porcus”-t, az „insanus, amens, delirus, haereticus, ridiculosus” filozófust látta és ítélte

⁶² 1484 nyarán együtt találjuk a Magyarországról érkező testvérpárt Ascoliban, ahol három napot töltöttek. Útjaik azonban szétváltak IV. Sixtus pápa halála (1484. aug. 12.) miatt, amely esemény a kardinálist, Giovannit Rómába szólította. Augusztus 19-én már Rómában volt, és ekkor már Nápolyt is megjárta, Francesco viszont csak augusztus 25-én érkezett haza Nápolyba. (Francesco Antonio MARCUCCI, *Saggio delle cose ascolane*. Teramo 1766, 351; Conrad EUBEL, *Hierarchia catholica medii aevi*. 2. Monasterii 1901, 53; BERZEVICZY Albert, *Beatrix királyné*. 1457–1508. Bp. 1908, 253.)

⁶³ Életéről és működéséről bővebben I. *Enciclopedia Italiana* 17., Milano 1933, 225; RÁTH György, *Arragoniai János*. Száz 1890, 328–336, 414–424; Nicolaus SCHMITTH, *Archi-episcopi Strigonienses*. P. 2. Tyrnaviae 1758. 8–12. – A kardinális, humanista műveltsége következtében, melyről többek között Ficino hozzá írott levelei (*Opera omnia* I. 816–820) tanúskodnak, az udvari humanizmus életében is tevékenyen részt vehetett.

⁶⁴ Kétévi itt-tartózkodása után 1481 vége tájt – úgy tűnik, nem önszántából – távozott Magyarországról. (KLANICZAY Tibor, *Galeotto Marzio és Mátyás*. Világosság 1977. 32–34.)

⁶⁵ Bonfini (Sy. Praef. 62.) azok között említi őt, akik a Symposion elkészítését sürgették. 1480-ban érkezett pápai követként a császárhoz, és 1481 vége–1482 tavasza körül tért vissza Itáliába. Magyarországon többször is megfordult, és Mátyás igen megkedvelte őt. Bővebben róla: ZAPPERI, *Dizionario biografico degli italiani*. 16. Roma 1973, 251–254; BONFINI, *Rerum Ungaricarum decades* IV. 6. 13.

⁶⁶ Francesco d'Aragona 1476–1484 között Magyarországon tartózkodott. 1484 nyarán hazafelé tartva – talán az után, hogy bátyja a pápa halálhíre miatt előresietett – látta és jóváhagyta a Symposiont, amely nyolc hónap alatt készült el, és sürgette a szerzőt, hogy minél hamarabb fejezze be. (BSy Praef. 61–62.) Nem tudjuk, hogy a műből mennyit látott. Negyedik bekezdéséhez Bonfini ezt a marginális jegyzetet írta: „Franciscus haec legens conlachrymavit.” (BSy. Annot. crit. 203.)

⁶⁷ BSy. III. 903–906. – Arra, hogy Bonfini műve egy valóságosan megrendezett magyar symposionról szóló ismeretanyagon alapulhat, NAGY Zoltán figyelmeztetett, aki *A Nap diadala a Mátyás Kálvária talapzatán* (FK 1968, 437–459) c. cikkében a Symposionnal is foglalkozik.

⁶⁸ Eugenio GARIN, *Ricerche sull'epicureismo del Quattrocento*. *Epicurea in memoriam Hectoris Bignone*. Miscellanea philologica. Ed. Università di Genova, Facoltà di Lettere. Genova 1959, 220.

el.⁶⁹ De az Epikuros filozófiáját autentikusan tárgyaló két forrás felfedezése⁷⁰ után a XV. század hozta létre azokat az új értékeléseket, az elsők közt Lorenzo Valla De voluptate c. hírhedt diálogusát,⁷¹ amelyek – ha nem is annyira az újonnan felfedezett tanok felhasználásával, mint inkább a középkorban hangoztatott Epikuros-ismeretek revideálásával és átértékelésével – elismeréssel szóltak a pogány bölcsről, és ezzel utat törtek egy tárgyilagosabb Epikuros-kép kialakítása felé.

Symposionunk „Epikurosa”, Galeotto Marzio a görög filozófusról nem szól, de az ő szerepében az érzéki gyönyört magasztalja, a De voluptate Maffeo Vegiójáéhoz hasonlóan. Álláspontja igazolására egész humanista műveltségét, irodalmi, történeti és orvostudományi ismereteit is felhasználja. Érveinek egy része a Valla Vegiójától kifejtett elvekre emlékeztet, illetve a humanista házasságdicsérő írásokból ismert. Állandóan visszatérő, döntő érve, akárcsak Vallának, a természetre való hivatkozás.

A De voluptate sztoicizmus elleni érveiben többször is visszatér az erények valóságos létének a tagadása.⁷² A Symposionban Galeotto is summásan elutasítja az erényeket, mint a valóságban nem létező dolgokat.⁷³ Ezeket nem a természet ültette az emberbe, mert ha így volna, minden nép szerintük élne. De különféle népek szerelmi szokásai, a kynikus Diogenés példája, Platón Államának nő- és gyerekközössége⁷⁴ arról tanúskodnak, hogy egykor távol állt az emberektől az, amit a jelenlevők erényeknek neveznek, a szerelmi élvezet viszont szabadon megengedett volt.⁷⁵

A továbbiakban Galeotto ókori görög költők és filozófusok gondolataival igazolja, hogy a szerelem minden létező oka és célja, és hatalmának még a szentek (Pál, Jeromos) sem tudnak ellenállni.⁷⁶ Az érzéki gyönyör az ember természetes szükséglete, a nemzés a természet törvénye, és miatta senki sem ítéltető el. Sőt: „a nemzéssel az isteni termékenységet fogjuk utánozni, amely a dolgok folytonos teremtesének örül”.⁷⁷ A természet adta az embernek a nemi szerveket is, aki tehát ezeket és céljukat hibáztatja, magát a természetet hibáztatja⁷⁸ (hasonló gondolat található a De voluptate-ban és Coluccio Salutati házasságdicsérő levelében).⁷⁹ A természet nemcsak hogy megengedi a vágyak kielégítését, de meg is parancsolja.⁸⁰ A nemzés nem bűn, hanem isteni parancs (Crescite et multiplicamini).⁸¹ A

⁶⁹ A középkori epikureizmusról: Wolfg. SCHMID, *Reallexikon für Antike und Christentum*. Bd. 5. Hrsg. Theodor KLAUSER. Stuttgart 1962, 778–802.

⁷⁰ Lucretius *De rerum naturá*ját 1417-ben Poggio Bracciolini találta meg Svájcban, Diogenés Laertios *Vitae philosophorum*-ját Giovanni Aurispa hozta Konstantinápolyból és 1416-ban eladta Guarínónak, majd tíz évvel később Ambrogio Traversari latinra fordította (Maria Rita PAGNONI, *Prime note sulla tradizione medievale ed umanistica di Epicuro*. *Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa*. Ser. III. vol. IV. Pisa 1974, 1443–1444.)

⁷¹ Ezekről bővebben l. PAGNONI idézett művét, továbbá: Giorgio RADETTI, *L'epicureismo nel pensiero umanistico del Quattrocento*. In: *Grande Antologia Filosofica*, diretta da Michele Federico SCIACCA. Vol. VI. Milano 1964, 839–961.

⁷² Lorenzo VALLA, „*De vero falsoque bono*”. Critical ed. by Maristella DE PANIZZA LORCH. Bari 1970. II. 15, 24.

⁷³ „hae, quas virtutes appellatis, in opinione tantum sitae sunt, quae saepissime falli solet” (BSy. I. 111–112.)

⁷⁴ I. m. I. 121.

⁷⁵ Uo.

⁷⁶ I. m. I. 125–133.

⁷⁷ „Post haec, cum omnia, quae sunt, aut a natura aut ab arte proveniant, si natura duce trahimur ad procreationem, quis hoc improbarit? . . . Quin etiam in hoc divinam faecunditatem imitabimur, quae assidua rerum procreatione gaudet.” (I. m. I. 136.)

⁷⁸ I. m. I. 150.

⁷⁹ „. . . natura, sive ut verius loquar, naturae Deus auctor, instituit in humano corpore genitalia membra, quae maturitate debita fructum generationis, ne humanum deficiat, exhiberent.” (Coluccio SALUTATI, *Epistolario*. Vol. 2. A cura di Francesco NOVATI. Roma 1893, 368.) Vö.: VALLA, *De vero falsoque bono* I. 16.

⁸⁰ BSy. I. 166.

⁸¹ I. m. I. 153.

szerelem, a vele járó gyönyör mellett, az ember tökéletesedésének is eszköze, mert a szerető szellemét is csiszolja szerelmese elnyerése érdekében. Példa erre ő maga, Galeotto Marzio, aki képességeit egy Bucephala nevű lánynak köszönheti. Bucephala szerelmi praktikákkal csalta lépre hősünket, és teljesen elfeledtette vele a világot és barátait. Padovában sokáig róluk pletykáltak, és még most is szóbeszéd tárgyai.⁸² A szerelem nem ítéltető el, mivel az egész teremtett világra (fák, növények, állatok) jellemző, és céljában, az utódnemzésben sem bűnös dolog.⁸³ A szerelem – szögezi le Galeotto – az élet legfőbb java (summum bonum).⁸⁴ Ahogy a szerelem nem bűn, a többi érzéki gyönyör sem az, és aki nélküli őket, életében és halálában is szerencsétlennek mondható.⁸⁵

Galeotto tehát a házasságon kívüli szerelmi élvezetről – ami az egyház szemében a paráznasággal azonos – büszkén hangoztatja, hogy nem bűn, ellenkezőleg: ez az élet legfőbb java. Ez az állásfoglalás, mellyel később Giordano Brunónál találkozunk,⁸⁶ eléggé bátornak látszik. 1277-ben a Galeottoéhoz hasonló véleményt („quod simplex fornicatio, utpote soluti cum soluta, non est peccatum”) bélyegzett heretikusnak Étienne Tempier párizsi püspök az averroizmus számos tételét elítélő nyilatkozatában,⁸⁷ és a kérdéssel az egyházi felfogás később sem változott.

Galeotto még ennél is tovább megy. Szerinte az önmegtartóztatás nem jó,⁸⁸ hanem különféle betegségek forrása, és vele az ember saját gyilkosává válik. Például idézi a nemrég elhunyt Portugál kardinális,⁸⁹ akit a természetellenes nemi megtartóztatás vitt oly korán a sírba.⁹⁰ Valla a De voluptate-ban – hasonlóképp – a szüzességet merő babonaságnak, „az emberiség legelviselhetetlenebb kínozószközének” nevezi.⁹¹

Bonfini, ha közvetlen forrásként nem is használta a De voluptate-t, olyan elveket adott Galeottója szájába, amelyek Vallától ismertek. Valla a házasságtól független szerelem létjogosultságát is hangoztatta.⁹² Nincs rá adatunk, hogy Galeotto a valóságban is hirdette volna Valla „epikureus” gyönyörtanát, de De doctrina promiscua (1489) c. művében Epikurosról, mint a lélek halhatatlanságát tagadó filozófusról, elismerően nyilatkozott.⁹³ Mint herezisben elmarasztalt tudós is rászolgált a Bonfinitől neki adott szerepre – mint tudjuk, De incognitis vulgo c. műve miatt csaknem életével fizetett a velencei inkvizíciónak.

Galeotto előadását a humanizmus idején kibontakozó, újfajta értékrendhez való igazodás jellemzi. Ez a felfogás azonban vereséget szenved. Geréb, Mátyás rokona pontról pontra visszaveri őt. Ellenérveit történeti példák, a keresztény hit és erkölcs igazságaiból, a hermetikus tanokból, ókori

⁸² I. m. I. 157–159.

⁸³ I. m. I. 195–203.

⁸⁴ „At noster animus sine his voluptatibus vivere non posse intelligit, ex quo colligitur amoris perfrui voluptatibus summum esse bonum.” (I. m. I. 177.)

⁸⁵ I. m. I. 179–189.

⁸⁶ KLANICZAY Tibor, *A neoplatonizmus szépség- és szerelemfilozófiája a reneszánsz irodalomban*. In: *Hagyományok ébresztése*. Bp. 1976, 320; Angelo MERCATI, *Il sommario del processo di Giordano Bruno*. Città del Vaticano 1942, 102–103.

⁸⁷ Idézi: Martin GRABMANN, *Der lateinische Averroismus des 13. Jahrhunderts und seine Stellung zur christlichen Weltanschauung*. München 1931, 12. (Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Abteilung 1931/2.)

⁸⁸ BSy. I. 205.

⁸⁹ Jacopo di Portogallo (a Portugál kardinális, 1436–1459) életéről: VESPASIANO da Bisticci, *Le vite*. Ed. crit. di Aulo GRECO. Vol. I. Firenze 1970, 193–199. – Siremléke: Antonio Rosselino, 1460, Firenze, S. Miniato.

⁹⁰ BSy. I. 207–214.

⁹¹ VALLA, *De vero falsoque bono* I. 43. 38; 45. 39.

⁹² Vö. i. m. I. 38. 36.

⁹³ Galeottus MARTIUS, *De doctrina promiscua*. Florentiae 1548, apud Laurentium Torrentinum, 13–14.

költőkből és filozófusokból meríti; leggyakrabban Platónt, Hermés Trismegistost és Pseudo-Orpheust idézi. Cáfolatában, valamint Beatrix és Francesco közbeszólásaiban a vulgáris Epikuros-felfogás jelzői térnek vissza, nemegyszer szinte szó szerint. „Obscoena sunt et turpia”, amikben Galeotto hisz,⁹⁴ és Epikuros „insanus, amens, delirus, vesanus” jelzői támadnak fel újra.⁹⁵ A „haereticus” jelző elmarad, de a szerző Galeotto velencei börtönbüntetésére is céloz,⁹⁶ és – Plutarchos Alkibiadéséhez hasonlítva őt – utal arra, hogy hősünknek a Symposionban elmondottaknál súlyosabb tévtanai vannak.⁹⁷ Mint említettük, Galeotto a Symposion nagyívója és tréfamestere, és ő a mű nevelésfigurája is (vö. „Epicurus ridiculosus”). Előadásában arra kéri a közönséget, hogy fékezze a kacagást,⁹⁸ de leginkább személyes érvével válik nevelésfigurává. A Bucephala név gúnynév, ami már önmagában is nevetést válthattott ki; mint ismeretes, Nagy Sándor lovát hívták Bucephalosnak. Bonfini – Galeotto szájába adva – gúnyosan ír a „szarmata szolgálólány” külsejéről is („instar colossi os et caput erat”).⁹⁹ Geréb szerint ebből a szerelemből nem sok haszna, inkább csak kára volt Galeottonak, ráadásul nemcsak Itáliában látták őrjöngését, Magyarországon is rajta nevettek.¹⁰⁰ De nevelésfigura Galeotto azért is, mert „non ioco, sed serio”¹⁰¹ adta elő gyönyörtanát. Mintha csak arról akarna gondoskodni Bonfini, hogy ne lehessen őt azzal védelmezni, amivel a De voluptate epikureusát. Valla arra is utal, hogy Vegio „non serio, sed ioco” mondta, amit mondott.¹⁰²

Bonfini testi valóságában is „epikureus”-nak ábrázolja hősét, és ezzel Galeotto egész személyét támadja. Másképp bánik epikureusával, mint Valla, aki – a De voluptatét ért támadások után – azzal védte Vegióját, hogy az csak „Epicurei persona” beszélt, és élete messze áll a tőle hangoztatott elvektől: testvérei apácák, ő maga a legtisztább ember.¹⁰³ Hatalmas étvágyra és követségére előadásában Galeotto maga céloz,¹⁰⁴ és Beatrix „pinguarius conviva”-nak nevezi őt.¹⁰⁵ Mint tudjuk, Galeotto – egy velencei nemesúr szerint „poerco grasso”¹⁰⁶ – külsőleg megfelelt a „porcus Epicureus” fogalmának.¹⁰⁷

Epikurosunkat Geréb és Beatrix szánalmasnak is nevezi, de ez nem zárja ki az agresszív indulatok kinyilvánítását. Úgy vélik, Galeotto súlyos büntetést érdemelne amiatt, hogy nem az emberiség üdvösségére, hanem megrontására, veszedelmére filozofált.¹⁰⁸ Tettleges büntetés csak azért nem éri, mert a

⁹⁴BSy. I. 287.

⁹⁵ „Depositum omni pudore aequo licentius delyrat iste. Huic habenas nimium relaxasti, pater, et vesanum hoc genus hominum, quo minus cohercetur, eo audentius efficitur.” (I. m. I. 122.) – „... impudentissimus Epicurus, immo Epicuro detestabilior . . .” (I. m. I. 279.) – „... dic, Galeotte, quaeo, quanam insania percitus dicere audes licentius cunctis utendum esse voluptatibus . . .” (I. m. I. 338.)

⁹⁶I. M. I. 72.

⁹⁷I. m. I. 336. – A hasonlat alapja Plutarchos Alkibiadés-életrajzának egyik története. (PLUTARKHOSZ, *Párhuzamos életrajzok*. I. Ford. MÁTHÉ Elek. Bp. 1978, 417.)

⁹⁸BSy. I. 188.

⁹⁹I. m. I. 158.

¹⁰⁰I. m. I. 557–558.

¹⁰¹I. m. I. 280.

¹⁰²VALLA, *De vero falsoque bono* II. 7. 106.

¹⁰³Laurentius VALLA, *Antidoti in Pogium ad Nicolaum Quintum pontificem max. lib. IV.* In: *Opera*. Basileae 1540, apud Henricum Petrum, 342.

¹⁰⁴BSy. I. 269–277.

¹⁰⁵I. m. I. 91.

¹⁰⁶ÁBEL Jenő, *Galeotto Marzio életrajza*. In: *Adalékok a humanizmus történetéhez Magyarországon*. Bp. 1880, 267.

¹⁰⁷Vö.: VAYER Lajos, *Un ritratto sconosciuto di Galeotto Marzio*. (Contributo all'iconografia ritrattistica dell'umanesimo italo-ungherese.) *Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae* 1976, 108–109.

¹⁰⁸BSy. I. 281, 287.

király védelme alá helyezte magát.¹⁰⁹ A harcias Francesco d'Aragona – aki 1484 nyarán Magyarországról hazatérőben látta a készülő Symposiont¹¹⁰ –, mint mondja, legszívesebben beverné Galeotto száját, hogy szeretett nővérét megkímélje a szentségtörő szavak meghallgatásától.¹¹¹

Úgy gondoljuk, hogy a Symposion – a dramatikus forma ellenére – híven tükrözi a szerző saját, személyes ellenszenvét is Galeotto iránt. „Epikuros” itt vereséget szenved, elveiben és személyében egyaránt. A „vadállatot”, a „szörnyeteket” Geréb „átdöfte” érveivel,¹¹² majd büszkén mondja, hogy „Epikuros száját bezártuk”.¹¹³ Úgy tűnik, Bonfini mindent megtett annak érdekében, hogy humanista honfitársa tekintélyét lejárassa Magyarországon.

Mátyás és Beatrix

Az „epikurosi”, az érzéki gyönyörből álló életet Galeotto egyetlen hallgatója sem tartja követésre méltónak. A „vita voluptuosa”-val szemben áll az erények követésén alapuló élet, amelyet az Aragóniai hercegek, végül pedig Mátyás és Beatrix képviselnek.

Az Aragóniai fiukat Filipec így jellemzi: „Pannonia nunquam his ingenia nobiliora vidit atque utinam his diu perfrui liceat, quando *activae contemplativaeque vitae* nunquam maiores inveniantur *artifices*.”¹¹⁴ Az erényes élet két módja közül Mátyásnak ugyanaz a cselekvő élet az eszménye, mint amit Francesco d'Aragona képviselt. A pudicitia coniugalis mellett szóló legfőbb érvként¹¹⁵ Isten teremtő aktivitására hivatkozik: „Deo autem duplex operatio tribui solet: et sui ipsius contemplatio qua, dum se ipsum intelligit et speculatur, cuncta cognoscit, et mundi gubernatio, ubi eo nil agitur invito. Cum igitur deus semper intelligat aut agat creetque et ea, quae non sunt pro voluntatis imperio, et exuberantissimae bonitatis redundantia in propriam formam producat eumque cessantem reputare sit nephas, quando actus simplex et purus, eandem pro viribus operationem sic hominem aemulari quam maxime addecet. Quemadmodum ergo deum a rerum creatione productioneque desinere non videmus, ita et nos, si per pudicitiam coniugalem procreare cessamus, nequaquam deum videbimur imitari neque illius consimiles esse iudicabimur.”¹¹⁶ Istennek tehát kettős tevékenység tulajdonítható, a contemplatio és a teremtő aktivitás, és az embernek az utóbbi tevékenységében kell őt, „az egyszerű és tiszta cselekvést” utánoznia, hogy ezzel hozzá hasonlónak váljék. Mátyás érve számunkra már ismerős. Nem ilyen részletesen indokolva és kifejtve, de a gyönyört védő Galeottónál már találkoztunk vele.¹¹⁷

Beatrix eszménye a szemlélődő élet, akárcsak Giovanni d'Aragona kardinálisnak, aki – Filipec fentebb idézett szavai szerint – a vita contemplativa mestere. A királyné szerint a contemplatio minden cselekvésnél kiválóbb, ezért ebben kell utánoznunk Istent: „Imprimis igitur, quod de similitudine dei obiecisti, aliter nobis imitandus est deus, ut eius imago in nobis elucescat. Deus, ut supra dixisti, si semper se ipse intelligit et contemplatur, quod, cum facit, omnia videt et intuetur, et haec est eminentissima eius operatio fecundissimaque faelicitas. Atque, cum ipsa contemplatio omnes superet actiones, ne ullo quidem alio elegantiori modo deum imitari poterimus, quam ut omni studio eum intelligere et

¹⁰⁹I. m. I. 638.

¹¹⁰L. 66. lj.

¹¹¹BSy. I. 137.

¹¹²I. m. I. 123, 333.

¹¹³„Nos enim tuo nomine adiuti aliquantum Epicuri os obstruximus, quippe qui non aliter, atque coclea, sese recondit et, tanquam factio repentino sydere, iam dudum obmutuit.” (I. m. I. 647. – A tuo nomine Beatrixra vonatkozik.)

¹¹⁴I. m. II. 555.

¹¹⁵Erre a fontos argumentumra, valamint Beatrix ehhez kapcsolódó ellenérvére Pirnát Antal hívta fel a figyelmemet.

¹¹⁶BSy. III. 48–50.

¹¹⁷Vö. 77. lj.

per eum nos cognoscere enitatur.”¹¹⁸ Tehát ha Beatrix vita contemplatíváját éljük, akkor felfogjuk Istent, és őrajta keresztül megismerjük önmagunkat. Az Ismerd meg önmagad apollóni parancsa (Bonfini Platónra hivatkozik) a Symposionban többször is, Geréb és Francesco szájából egyaránt elhangzik,¹¹⁹ és úgy véljük, ez a mű egyik legfontosabb erkölcsi mondandója és tanulsága.

Az érényes, cselekvő élethez hozzá tartozik a tudományok művelése és tanítása is. Francesco egyik mondata szerint – a katonai tudomány és más érények mellett – az intellektuális érények, kiváltképp a tudás, Mátyásra jellemzőek.¹²⁰ A Symposionban a legfőbb és legszélesebb körű tudást Mátyás testesíti meg természettudományos és teológiai tárgyú előadásaival. A király műveltsége túlnyomórészt ókori neoplatonikus-hermetikus, valamint keresztény teológiai forrásokból származik. Platón szavaival határozza meg az ember lelkét, és ugyancsak őrá, valamint követőire hivatkozva nevezi az embert mikrokozmosznak, Istent pedig a makrokozmosz lelkének (magni mundi anima).¹²¹ Hosszú asztronómiai-asztrológiai előadásának túlnyomó része¹²² Ptolemaios Apotelesmatika (Tetrabiblos, ill. Quadripartitum) c. művéből való. Számítási-számmisszikai előadása, valamint orvosi ismereteinek egy része szintén neoplatonikus forrásból, Macrobius Commentarii in Somnium Scipionis c. művéből származik.¹²³ Ez a mű, a benne közvetített neoplatonikus-hermetikus-pythagoreus tanok miatt igen népszerű volt a XV. században. Nyomtatásban először 1472-ben jelent meg, a Saturnaliával együtt, melyet – mint említettük – Bonfini szintén forrásként használt föl. Mátyás orvosi előadásának hátterében az ember evilági nyomorúsága áll. Ismerteti az egyes évszakok betegségeit, majd a középkori arab orvosi traktátusoknak megfelelően a fejtől a lábig sorolja föl katalóguszerűen a betegségeket. Ezek az isteni ráció, gondviselés megnyilvánulásai, mivel a lélek javára, épülésére szolgálnak.¹²⁴

A pudicitia coniugalis a házások erkölcsösségét jelenti, és Mátyás ezzel az elnevezéssel voltaképpen a házasságot helyezi a szűzi állapot fölébe.¹²⁵ A házasság és szüzesség vitája végső soron nem más, mint a vita activa és a vita contemplativa versengése. A középkori teológiai irodalomban ugyanis – így pl. Aquinói Tamás Summájában¹²⁶ – a cselekvő életnek a házasság, a szemlélődő életnek a szüzesség a jelképe. A két életformának, valamint szimbólumainak a bibliai Lea és Rákhel, továbbá Márta és Mária

¹¹⁸ BSy. III. 459–462.

¹¹⁹ I. m. I. 397; Uo. II. 385; 453.

¹²⁰ I. m. II. 439.

¹²¹ I. m. III. 333.

¹²² I. m. III. 147–154; 163–170; 176–207. – Összehasonlítás céljából íme egy rövid példa:

*Prima ergo triplicitas est
ex ariete leone et sagittario
quae sunt signa masculina: suntque solis et iouis
et martis domicilia.*

Huius autem triplicitatis
primus dominus est in die
sol, in nocte uero iupiter.
(Claudius Ptolemaeus: Quadripartitum centiloquium cum
commento Hali. Venezia 1484,
E. Ratholdt. 9r.)

... prima septemtrionalis
ex Ariete, Leone Sagittarioque
constat, quae quidem,
cum masculina sint signa,
Solis, Iovis ac Martis
domicilia sunt. Sol in
die, in nocte Iupiter
dominatur.
(BSy. III. 168.)

¹²³ BSy. III. 106–111, 115–123. Vö. *Ambrosii Theodosii Macrobius Commentarii in Somnium Scipionis*. Ed. Iacobus WILLIS. Leipzig 1970. I. 6. 6–9; I. 6. 65–82.

¹²⁴ BSy. III. 442–448.

¹²⁵ „... ego pudicitiam coniugalem virginitati praefendam duco...” (I. m. III. 42.) L. még uo. 471, 550, 596.

¹²⁶ Aq S. THOMAS, *Summa theologica*. Pars 2a 2ae, quaest. 152. art. 4. Taurini – Romae 1940, 118.

a megtestesítője. Az egyházi szemlélet elismerte Lea és Márta érdemét, éppúgy, mint a házasság és a vita activa fontosságát és jelentőségét, de mint Istennek tetszőbbet többre értékelte Rákhelt és Máriát, akárcsak a vita contemplatívát és a szüzességet. Ezt az értékrendet a humanisták első nagy nemzedékéből többen (pl. Salutati, Bruni, Bracciolini, Valla) revidéálták, és ellenkező előjelűvé tették. Salutati, akinek egyik központi problémája az emberi aktivitás értékelése volt,¹²⁷ a házasság dicsőítésével is foglalkozott. Bartolomeo della Melához írt levelében – amelyet Galeotto kapcsán már érintettünk – az ember kötelességeként jelöli meg a házasságot, mint olyan intézményt, melyet Isten az emberi nem fennmaradásának biztosítására elrendelt. Mindazok – írja –, akik a nemzés kötelességének nem tesznek eleget, jogtalanságot követnek el önmagukkal és övéikkel szemben, gonoszak az emberi nemhez, és hálátlanok a természettel szemben. Ártanak maguknak, mert nem nemzenek gyermeket, ártanak rokonaiknak, mert családjuk fennmaradásáról nem gondoskodnak, és ártanak hazájuknak is, mert nem biztosítanak annak megvédésére maguk helyett utódot. Vajon – kérdezi – ha mindenki szüzességre adná a fejét, nem szűnne-e meg egyszer s mindenkorra az emberi nem és maga a vallás is?¹²⁸ Ez utóbbi – egyébként a kora keresztény apologetikus irodalomban is ismert¹²⁹ – gondolatot Galeotto és Mátyás is felhasználja érveléséhez.¹³⁰

A vita activa eszménye, valamint a humanizmus új, evilági boldogságra irányuló életszemlélete inspirálja a Salutatié után létrejött házasságdicsérő írásokat, így pl. Francesco Barbaro De re uxoriáját, majd Ermolao Barbaro verses De re uxoriáját, Giovanantonio Campano De dignitate matrimonii-ját, Giovanni Pontano De amore coniugaliáját és a német földön elterjedt XV. századi házasságvédő írásokat. Mátyás érvei között több olyan is található, amely ezekben az írásokban közhelynek számít. Így pl. – mint Salutati fentebb említett levele – hivatkozik a házasság céljára, mint az emberi nem fennmaradásának biztosítékára, valamint a haza érdekére is.¹³¹ Alapelve viszont, hogy a házasság a szüzességnél kiválóbb, nem jellemzője a humanista házasságvédő írásoknak. Salutati pl. ebben a kérdésben nem hajlandó állást foglalni. Megemlíti ugyan, hogy az igazság doktorai a szüzességet elébe helyezték a házasságnak, az özvegyi megtartóztatást pedig a „bigámianak”, de kijelenti, hogy ő maga ezzel az összehasonlítással nem foglalkozik, csupán arra a kérdésre keresi a választ, jó-e házasodni.¹³² Nem érinti, illetve nem tagadja a szüzesség prioritásának a kérdését a többi, fentebb említett, olasz házasságdicsérő mű sem. Albrecht von Eyd pedig, bár Ob einem Manne sei, zu nehmen, ein eheliches Weib oder nit c. művét a házasság dicséretének szenteli, összehasonlítva a házasságot a szüzességgel, az utóbbinak adja a pálmát.¹³³

Nem véletlen, hogy a humanista házasságdicsérő írások általában nem foglalkoztak a házasság–szüzesség viszonyával. Ez ugyanis teológiai kérdés, és Mátyás, erről nyilatkozva, heretikus véleményt fogalmaz meg. A XV. században az egyház – ha még dogma formájában nem is rögzítette – pontosan megfogalmazott elvekhez tartotta magát a házasság–szüzesség viszonyának kérdésében. Felfogását a Bibliát magyarázó egyházatyák, valamint kora keresztény teológusok írásai¹³⁴ alapján alakította ki. Az egyház már fennállása korai szakaszában megfogalmazta a házasság–szüzesség viszonyára vonatkozó tételét. A kérdés rendezését, a nyílt elvi állásfoglalást az az ideológiai harc tette szükségessé, amelyet a fejlődő egyház kényszerült folytatni egyes keleti vallások, így pl. a manicheizmus¹³⁵ szélsőségesen

¹²⁷ Eugenio GARIN, *Storia della filosofia italiana*. I. Torino 1966, 270.

¹²⁸ SALUTATI, *Epistolario* II. 366–369.

¹²⁹ L. 2. függelék.

¹³⁰ BSy. I. 204–205; 2. függelék.

¹³¹ BSy. III. 629–634.

¹³² SALUTATI, *Epistolario* II. 366–367.

¹³³ Franz FALK, *Die Ehe am Ausgange des Mittelalters. Erläuterungen und Ergänzungen zu Janssens Geschichte des deutschen Volkes*. 6. Bd. 4. Heft. Freiburg im Breisgau 1908. 26.

¹³⁴ A fontosabb forrásmunkák címét I. SCHÜTZ Antal, *Dogmatika*. 2. Bp. 1937, 625.

¹³⁵ Mani tanairól, valamint az emberi szaporodással kapcsolatos tilalmairól: Hans Heinrich SCHAEDEER, *Urform und Fortbildung des manichäischen Systems. Vorträge der Bibliothek Warburg*. Vorträge 1924–1925. Hrsg. Fritz SAX. Berlin 1927, 77–81.

életidegen, askzétikus elveivel szemben. Az egyre erősödő askzétikus tendenciák ellen az egyházon belül többen – pl. Jovinianus, Helvidius laikus, Bonosus püspök – is szót emeltek. Nem sok sikerrel: végül is az askzétikus elv győzött, de ezzel együtt eretnekségnek minősült az a túlzóan askzétikus felfogás is, mely szerint a házasság bűn.

A kérdésre vonatkozó teológiai irodalomból mindmáig a legfontosabb művek közé tartozik Hieronymus *Adversus Jovinianum*. Ez volt az a könyv, amelyet az esztergomi lakomán Mátyás előhozatott, és felolvasott belőle. Vitéz egyik Hieronymus-kódexe, amely magában foglalja az *Adversus Jovinianum* is, a Corvinába került.¹³⁶ Két könyvből álló művében Hieronymus Jovinianus keresztény szerzetes vélekedéseit cáfolta. A IV. századi keresztény írásai nem maradtak ránk. Négy tételét, köztük az absztinenciára és a szüzességre vonatkozó véleményét Hieronymus az ellene írt vitaművében hagyományozta ránk. Jovinianus kimondta, hogy a böjtölés és a táplálkozás közt nincs érdembeli különbség, ha az utóbbi jócselekedetek gyakorlásával jár együtt, és leszögezte, hogy a keresztény *szüzek, özvegyek és házások azonos érdeműek*.¹³⁷ Az *Adversus Jovinianum* első könyvében Hieronymus ez utóbbi tételét cáfolta, és kimutatta, hogy ez a keresztény hitigazságoknak ellentmondó, eretnek tan, továbbá az addigi műveltség birtokában, de főként a Bibliára hivatkozva bizonyította, hogy *a szüzesség a házasságnál nagyobb érdemű*. Ez az értékítélet az egyház elfogadott alapelvevé, igazodási mércéjévé vált, és ideológiai alapjául szolgált a szüzességi fogadalomhoz kötött szerzetesség intézményének, majd jóval később a papi coelibatusnak. Tagadása tehát egyben az egyházi rend életformája ellen is irányult.

Ha Mátyás tényleg olyan kitűnően ismerte az *Adversus Jovinianum*ot, ahogy erre Galeotto művéből következtethetünk, akkor Bonfini *Symposionjának* olvasásakor sok részlet nagyon is ismerősen csenghetett neki. A szüzesség–házasság viszonyára vonatkozó fejtegetésekhez és érvekhez ugyanis Bonfini – egy később említendő, Augustinusból származó passzus mellett – az *Adversus Jovinianum*ot használta teológiai forrásul. Az érvek többsége,¹³⁸ de még a bibliai idézetek túlnyomó része, és a terjedelmes – számos ókori példára is hivatkozó – példatárak¹³⁹ is többnyire innen származnak. Mátyás azt is felismerhette, hogy a *Symposion* szerzője az ő alakját közvetlenül a IV. századi eretnekről, az – Hieronymus megnevezésével élve – „Epicurus Christianorum”-ról¹⁴⁰ mintázta. Az *Adversus Jovinianum*ból ismerjük Jovinianus említett tételének néhány argumentumát. Mint hívő keresztény, Jovinianus a Biblia kinyilatkoztatásaira hivatkozva igazolta saját álláspontját. Valóságos katalógust állított össze az Isten áldotta bibliai házасokról, és ezzel is bizonyította, hogy a házasság a szüzességnél nem csekélyebb érdemű. Ezt az érvelést Bonfini Mátyás szájába adta (vö. I. függelék), Beatrix pedig az erre szóló Hieronymus-válással felel Mátyásnak.¹⁴¹

A *Symposionban* Jovinianus nevével nem találkozunk. Találunk viszont benne olyan megjegyzést, amely az alapul vett forrásban eredetileg Jovinianus személyére vonatkozott. „Illic adversarius tota exultatione bacchatur; hoc velut fortissimo ariete, virginitatis murum quatens” – írja Hieronymus Jovinianusról, majd idézi egyik érvét, amelyet Bonfini Mátyás szájába ad. A Jovinianusról szóló megjegyzés első felét a *Symposion* szerzője elhagyta, mert az sértő lett volna a királyra, de a második felét Beatrix szájába adta, és benne a melléknévi igenevet, mely a forrásban Jovinianusra vonatkozott, általános alanná változtatta (vö. 2. függelék). Nem lehet kétséges, hogy a Beatrix – és Hieronymus – elvét és argumentációját győzelemre juttató *Symposionban* Mátyás–Jovinianus azok közé tartozik.

¹³⁶ CSAPODI Csaba – CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára, *Bibliotheca Corviniana*. Bp. 1981. 159. 66.

¹³⁷ „Dicit virgines, viduas, et maritatas, quae semel Christo lotae sunt, si non discreperent caeteris operibus, ejusdem esse meriti.” (S. Eusebius HIERONYMUS, *Adversus Jovinianum libri duo. Opera omnia*. 2. tom., studio et labore Vallarsii et Maffaei, accurante J.–P. MIGNE. Parisiis 1845, 214. *Patrologiae cursus completus* 23.)

¹³⁸ B.Sy. III. 535–538, 726–727, 729, 835. Vö. HIERONYMUS, i. m. I. 16–20. 233–238, I. 39. 265. L. még 1–2. függelék is.

¹³⁹ Pl. B.Sy. III. 871–882. Vö. HIERONYMUS, i. m. I. 41.270–273.

¹⁴⁰ HIERONYMUS, i. m. I. l. 211. – Jovinianust askzézis-ellenessége miatt azonosította a szerző a földi gyönyör pogány tanítójával.

¹⁴¹ B.Sy. III. 726–727, 729. – HIERONYMUS, i. m. I. 16–20. 235–238.

akik „szüzesség falát faltörő kos módjára ostromolják”. Ezek közül való volt a műben – mint láttuk – Galeotto-Epikuros is.

A humanizmus új eszméktől erjedő századában a szellemi forrongás, az önálló véleményalkotás távlati és következményei még beláthatatlanok voltak. Mátyás Symposion-beli állásfoglalásáért egyházi kiközösítés még nem járt, de nem kellett ahhoz képzett teológusnak lennie senkinek, hogy felismerje benne az eretnek gondolatot. Jó néhány évtizeddel később azok az eszmék, amelyeket Luther és követői a szerzetességről, a papi coelibatusról, valamint a házasságról terjesztettek, a katolikusok szemében egyet jelentettek Jovinianus herezisével. Melancthon a Confessio Augustana Apológiájának második változatában a házasságról szólva utal ellenfelei támadására, mely szerint ő és társai ebben a kérdésben Jovinianus eretnokségét követik, és elismeri, hogy a szüzesség nagyobb erény a házasságnál.¹⁴² Melancthonhoz hasonlóan védekezik Dudith András is. A volt pécsi püspök, aki a tridenti zsinaton a két szín alatti áldozás és a papi nősülés mellett emelt szót, házasságkötése évében (1567) védőíratot írt a házasságra. Ebben tiltakozik az ellen, hogy ellenfelei (a katolikusok) – mint szokásuk – házasságdicséretét Jovinianus herezisének nevezzék. Mi – mondja – elébe helyezük a szüzességet a házasságnak, de úgy véljük, annak élnie kell a házassággal, akinek isteni végzésből nem adatott meg a szüzesség.¹⁴³

Jovinianus a házásokat és a szüzeket azonos érdeműnek tekintette. A Symposion Mátyása viszont a házasságot a szüzesség fölé helyezi. Ezt a véleményt, dogmává emelve a korakeresztény irodalomban lefektetett felfogást, a tridenti zsinat ítélte el. 1563. november 11-én a házasságra vonatkozó egyéb kánonok mellett kihirdették: „Si quis dixerit, statum coniugalem anteponendum esse statui virginitatis, vel caelibatus, et non esse melius ac beatius manere in virginitate, aut caelibatu, quam jungi matrimonio, anathema sit.”¹⁴⁴ A Symposion először 1572-ben jelent meg nyomtatásban a bázei Oporinnál, Zsámboky könyvtárából. A katolikus egyház VIII. Kelemen pápa (1592–1605) idején ezt a művet is indexére helyezte, mint a hitet veszélyeztető olvasmányt.¹⁴⁵ Sérthette a mű a tiltott könyvekről szóló 7. regulát is, amely a szemérmertlenségeket nyíltan tárgyaló írásokat ítélte el.¹⁴⁶ Ilyeneket Galeottonál találunk a Symposionban, de ezek a protestánsok körében sem arathattak sikert.

A Symposion Mátyásának azonban nemcsak Jovinianushoz, Hieronymus „Epicurus Christianorum”-jához, hanem a valódi Epikuroshoz, a Kert filozófusához is van némi köze. A házasság mellett szóló egyik érv a gyönyör. Mátyás az emberi élet szépségeire (canes, aves, talesque delitiae, item tabulae, signa, statuae, archetipa et anaglyphi, vasa, horti, nemora, xisti caeteraque amenissima loca) is hivatkozik, mint olyan jelenségekre, melyek szerfölött gyönyörködtetik az embert.¹⁴⁷ Minden élőlény kerüli a szomorúságot és keresi az örömet, és az ember sem arra született, hogy „örökös bánatban és fájdalomban éljen”.¹⁴⁸ Ezután Mátyás görögül idézi Epikurost, aki szerint az a legnagyobb gyönyör, ha híjával vagyunk az összes fájdalomnak. (A Symposionban egyébként ez az egyetlen Epikuros-idézet, és Bonfini – akárcsak egyetlen görög Arisztotelész-idézetét és egyik Hippokratés-gondolatát – a Saturnaliából vette át.)¹⁴⁹ A továbbiakban még inkább megvilágosodik előttünk, miért idézte a király a

¹⁴² Philippus MELANCTHON, *Opera quae supersunt omnia*. Ed. Henricus Ernestus BINDSELL. Brunsvigae 1859, 603. (Corpus reformatorum 27.)

¹⁴³ Andreas DUDITHIUS de Horehoviza, *Orationes in Concil. Trident. habitae. Apologia ad D. Maximil. Imp. Commentarius pro coniugii libertate*. Offenbachi 1610, 73.

¹⁴⁴ *Sacrosancti et oecumenici Concilii Tridentini Canones et decreta*. Antverpiae 1577, Plantin, 166–167.

¹⁴⁵ BSy. Introd. VI; *Index librorum prohibitorum*, Alexandri VII. pontificis maximi iussu editus. Romae 1667, 156. (Ebben a kiadásban Bonfini műve *Commentaria de Pudicitia* címen a VIII. Kelemen pápa által eltiltott könyvek közt szerepel.)

¹⁴⁶ *Index librorum prohibitorum* 5.

¹⁴⁷ BSy. III. 546.

¹⁴⁸ I. m. III. 547.

¹⁴⁹ BSy. III. 549–550. Vö. MACROBIUS, *Saturnalia* 6. 7. 15. L. még 35. lj.

gyönyör filozófusát. A házasság ugyanis itt gyönyör, de ez az erkölcsös keresztény számára „megengedett gyönyör”. Mátyás először arról szól, hogyan kísértették őt a házassága előtt a bűnök, és hogyan védekezett ellenük,¹⁵⁰ majd rátér Beatrixszal kötött házasságára. Fejtegetése szerint „a megengedett gyönyör” távol tartja tőlünk a bűnös gyönyöröket, és boldoggá tesz bennünket: „Nunc vero, cum habeam te meae animae dimidium, qua cum omnia loqui possam, ut mea cum anima, cui non solum consilia communicare, sed ea es sapientia, ut consulere possim, et, cum te habeo, omnia mea desyderia expleantur, voluptates vero inexplebiliter augentur: nunc, quid excellentius hac concessa voluptate iudicem, quae me caeteris improbis voluptatibus liberat et beatum facit, non facile reperio.”¹⁵¹ E felfogás szerint a házasság természetesen nem korlátozódik a testi örömökre, hanem magában foglalja a lélek gyönyörét is. Bonfini nem csak a testi gyönyör filozófusát ismerte. Tudott – éppen az *Adversus Iovinianumból* – egy másik Epikurosról is, és ez utóbbról, a lélek gyönyörének, az erénynek és a mértékletes életnek bölcséről¹⁵² – akit Seneca nyomán a középkor is ismert – nincs olyan lesújtó véleménye, mint a Galeottótól képviselt Epikurosról.

Köztudott, hogy Mátyás valóban nagyon szerette az élet szépségeit és érzelmi örömeit. Sőt még a házasságán kívüli szerelmi örömeiket se vetette meg – legalábbis Bonfini Magyar Története szerint.¹⁵³ Epikurosról is tudhatott egyet-mást, alkalmasint még többet is, mint amilyen ismeretet Bonfini a szájába adott. Könyvtárába beszerezte Lucretius *De rerum naturáját*, és élete végén oda került Diogenes Laertios *Vitae philosophorum-jának* egyik kódexe is.¹⁵⁴ Környezetében is voltak olyanok, akik közvetíthették számára a görög filozófus tanítását. Galeotto Marzio pozitív Epikuros-értékeléséről már szoltunk. Janus Pannonius az egyik korai, közismert versében azzal az „istentelen” Epikurosszal azonosult, akit a keresztény gondolkodás mindenképp elítélt.¹⁵⁵ Callimachus *Experiens* id. Vitéz János barátjától, Sanokitól hallotta azt az állásfoglalást, amely a XV. századi Epikuros-recepciónak igen fontos dokumentuma,¹⁵⁶ 1483–1484-ben¹⁵⁷ pedig maga a Sanoki-életrajz írója, Callimachus *Experiens* járt Mátyás udvarában.

Epikurost, a filozófust a Symposion Mátyása toleráns módon ítéli meg. Ugyanez a tolerancia jellemzi Galeottóhoz való viszonyát is. Epikuros-idezetét azzal vezeti be, hogy „... nemo usque adeo deperditus est, qui aliquando non aliquid veri et boni dixerit . . .”, és hasonlóképp vélekedik Galeottóról is: „... nihil usque adeo perniciosum, quod aliquando non prosit.”¹⁵⁸ Mátyás felfogása nem azonos Galeottóéval, de nem áll attól annyira messze, mint a mű többi szereplőjéé. Maga mondja, hogy „Epikuros” nézetei nem annyira az ő álláspontját, hanem inkább Béatrixét sértik,¹⁵⁹ és – mint utaltunk rá – itt-ott még a Galeottóéhoz hasonló érveket is felhasznál. Az ő fülét különösebben nem bántják Galeotto elvei, és ő az, aki végül megajándékozza a parázna szerelem szószólóját. „Epiku-

¹⁵⁰ BSy. III. 551–553.

¹⁵¹ I. m. III. 556.

¹⁵² I. m. I. 279. Vö. HIERONYMUS, *Adversus Iovinianum* II. 11. 300.

¹⁵³ „Nec humanis quidem passus est sibi facile interdicti voluptatibus, muliercularum quandoque obnoxius fuit amoribus, sed matronis abstinuit.” (*Rerum Ungaricarum decades* IV. 8. 249.)

¹⁵⁴ CSAPODI, *Corviniana* 76. 51; 153. 65.

¹⁵⁵ *Janus Pannonius munkái latinul és magyarul*. Szerk. V. KOVÁCS Sándor. Bp. 1972, 114–116. – *Ambrusról* c. epigrammájában Theodóros mellett szintén Epikurost, mint Isten és a gondviselés tagadját említi. (Uo., 120–121.)

¹⁵⁶ Giorgio RADETTI, *L'epicureismo di Callimaco Esperiente nella biografia di Gregorio Sanok. Atti del Convegno italo-ungherese di studi rinascimentali. Spoleto 9–10. settembre 1964*. Ungheria d'Oggi 1965, 50–53.

¹⁵⁷ HUSZTI József, *Callimachus Experiens költeményei Mátyás királyhoz. Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből* 24., 10. Bp. 1927, 309–311. – Havas L. keltezéséről: Gioacchino PAPA-RELLI, *Callimaco Esperiente* (Filippo Buonaccorsi). 2. ed. Roma 1977. Könyvism. ItK 1981, 122–123.

¹⁵⁸ BSy. III. 549; I. 107.

¹⁵⁹ I. m. I. 294.

rosunk”, láttuk, a király védelme alatt áll, és csak ennek köszönheti, hogy nem éri őt tetteles támadás. Mint tudjuk, Galeotto 1479-ben herezissel vádolt könyvével, a *De incognitis vulgóval* „röpiült”¹⁶⁰ Mátyás védőszárnyai alá. A *Symposion* megerősíti azt a véleményt,¹⁶¹ hogy Mátyás világnézete az eretnek Galeottóéval rokonságban állt.

A *Symposion* érvei és eszmefuttatásai túlnyomórészt irodalmi forrásokból valók. De alapelveik azokra a személyekre jellemzőek, akiket Bonfini írói eszközökkel ábrázolt. Mátyás király – mint ezt a róla írt művében Galeotto Marzio is tanúsítja – valóban többre értékelte a házasságot, mint a szüzességet,¹⁶² és ezt a véleményét nem rejtette véka alá. Arra is tudunk példát, hogy képzett teológussal szemben teológiai kérdésben, az ide vonatkozó egyházi tekintély véleményének ismeretében, de attól eltérő módon nyilatkozott.

Hieronymus az *Adversus Jovinianum*ban két apostol, János és Péter példájával is dokumentálja a szüzesség prioritását. Hosszan bizonygatja, hogy Krisztus jobban szerette, és jobban ki is tüntette a szűz Jánost, mint a házas Pétert. Közben kitér ellenfelei, Jovinianus és társai ellenérvére is, ti. hogy Krisztus nem a szűz Jánosra, hanem a házas Péterre bízta az egyházfőséget.¹⁶³ A Galeottótól megörökített esztergomi lakomán Mátyás abból a kérdésből vizsgáztatta a domonkos Gattit, hogy Krisztus miért bízta egyházát a bűnös Péterre, és nem a büntelen Jánosra.¹⁶⁴ A lakomán előhozatott műben, Hieronymus *Adversus Jovinianum*-ában megtalálható erre a kérdésre a válasz, és Mátyás azt olvassa föl. Az idézet szerint azért választottat ki a tizenkét tanítvány közül Péter, mert ő idősebb volt a szűz Jánosnál.¹⁶⁵ Az ezután következő fejtegetésből úgy tűnik, hogy Gatti – aki Itáliában egyházi inkvizítorként is működött¹⁶⁶ – a vita elején nem véletlenül óvta Mátyást az „error”-tól.¹⁶⁷ A király ugyanis Hieronymus állítását nem hieronymusi érvekkel kommentálja; Krisztus tettét „a legnagyobb ráció” megnyilvánulásaként értelmezi.¹⁶⁸ E szerint – azaz Mátyás önálló, saját véleménye szerint – a bűnös, a szökevény, a hittagadó és a házas Péter *alkalmasabb* volt az egyházfői tisztségre a hűséges, büntelen és szűz Jánosnál.¹⁶⁹ Az esztergomi „symposionon” tehát Mátyás – aki jól ismerte a Szentírást¹⁷⁰ – Krisztus cselekedetét önállóan, szabadon, saját tapasztalatainak és bölcsességének megfelelően értékelte. Galeottónak ez a története – a Bonfini-Symposion tanulságai mellett – fontos adalékot jelent Mátyás világnézetéhez.

Visszatérve Bonfini művére, a *Symposion*ban Mátyás erénye és életszemlélete vereséget szenved. A vitában alul maradó királynak Beatrix szolgáltalt elégtételt. Mint mondja, a szüzesség kiválóbb a házasságnál, de a házas Ábrahám, ill. Péter és a szűz János egymással azonos érdemű. Az Augustinus *De bono coniugali* c. művéből való gondolatmenettel¹⁷¹ Bonfini a király személyét védi meg, de nem

¹⁶⁰ Vö. Galeottus MARTIUS, *De dictis* 27. 5.

¹⁶¹ KLANICZAY, Galeotto és Mátyás 32–35.

¹⁶² *De dictis*, 29. 29–30. (Erre a jelenetre Pirnát Antal figyelmeztetett.)

¹⁶³ HIERONYMUS, *Adversus Iovinianum* I. 26. 247.

¹⁶⁴ Galeottus MARTIUS, *De dictis*, 30. 19–27.

¹⁶⁵ I. m. 30. 38.

¹⁶⁶ Karlo REBRO, *Johannes Gattus, az Academia Istropolitana professzora*. In: *A 600 éves jogi felsőoktatás történetéből*. 1367–1967. Pécs 1968, 111.

¹⁶⁷ Vö. Galeottus MARTIUS, *De dictis* 30. 31.

¹⁶⁸ „Summa igitur ratione factum est ut Petrus Johanni in pontificatu praeferretur . . .” (I. m. 30. 43.)

¹⁶⁹ I. m. 30. 39–41.

¹⁷⁰ „Quid loquer de sanctis litteris, quarum illum perstudiosum fuisse constat?” (Johannes Garzoni Raguzában mondott gyászbeszédéből. Idézi BALOGH Jolán, *A művészet Mátyás király udvarában*. I. Adattár. Bp. 1966, 123.)

¹⁷¹ BSY. III. 947–949. Vö. Sanctus Aurelius AUGUSTINUS, *De fide et symbolo. De fide et operibus. De agone Christiano. De continentia. De bono coniugali*. Etc. Recensuit Iosephus ZYCHA. Prage – Vindobonae – Lipsiae 1900, XXI–XXII. 26–27. 221–222. (*Corpus scriptorum ecclesiasticorum Latinorum* 41.)

mond ellent a keresztény igazságnak sem. A katolikus tanítás hangsúlyozza, hogy a házasság – szüzesség viszonyáról szóló tétele nem személyekre vonatkozik, ezért egy házias ember (pl. Szent Erzsébet) lehet kiválóbb is egy bizonyos apácánál. Az Egyház nem személyeket, hanem állapotokat hasonlított össze, és az önként – tehát nem kénytelenségből – választott szüzességről mint állapotról állította, hogy a házasságnál magasabb rendű.

Beatrix érvei túlnyomórészt teológiai természetűek, és Hieronymus Jovinianus elleni argumentumaival azonosak. A szüzességdicséret illusztrálja a királyné ételszemléletét is. Beatrix a saját életével is azt az eszményt követi, amelyet Mátyás vita activájával szemben dicsőített. Önmaga lánykori életéről szólva a szemlélődő élet példáját rajzolja meg, és férje szerint házasságát is az emberi és isteni dolgok contemplációjával tölti.¹⁷² Életeszménye, szüzességdicsérete arra is alkalmas lehetett, hogy kedvező színben tüntesse fel a királyné meddőségét. A Symposionban Beatrix keserűen kérdezi férjétől, hogy vajon becsmérélni, megvetni kell-e őt azért, mert nem született eddig gyermeke. Mint mondja, senki sem hibáztatható „sterilitásáért”, mivel Isten akarata nélkül nem lehet gyermeket nemzeni.¹⁷³ Ehhez hozzátehetjük, hogy viszont a contemplatív élet megvalósításának, valamint a szüzesség szeretetének túlzott hangoztatásával a terméketlenséget, a meddőséget erénynek, az isteni kegyelem kiváltságos jelének lehetett feltüntetni.

A Symposion végén a háromnapos összejövetel vendégei együtt magasztalják a királyt és a királynét, és elhalmozzák őket jókívánságaikkal. Kifejezésre juttatják a gyermekáldással kapcsolatos reménysegeiket is.¹⁷⁴ A szüzességet dicsőítő Beatrix azonban, akitől nemcsak Magyarország, hanem az egész kereszténység évek óta várja a királyi utódot, úgy tűnik, elképzelhetőnek tartja, hogy maga is szüzességben éljen. Előadása végén arra buzdítja férjét, hogy hagyják abba a hitvesi „kötelesség” gyakorlását, szüzi lélekkel szeressék az Údvözítőt, és – vele együtt – testüket is „szögezzék a keresztre”. Abból ugyanis, hogy nem született gyermekük, arra következtet, hogy maga Isten kívánja tőlük a szüzi életet.¹⁷⁵

A Symposionban Mátyás és Beatrix több ízben filiának és paternak szólongatják egymást. Beatrix „szüzességéről” nem csak ez a mű maradt ránk dokumentumként. Galeotto Marzio is említésre méltónak tartja a királyné szemérmes erkölcsseit és szüzi magatartását.¹⁷⁶ Galeotto ezt 1485 tavaszán,¹⁷⁷ tehát a Symposion keletkezésével egyidőben írta. Később, Aurelio Brandolini Lippi *Dialogus de humane vite conditione et toleranda corporis aegritudine* (1489) c. művében maga Beatrix közli, hogy férjét nem mint férfit szereti, hanem mint apját becsüli és tiszteli.¹⁷⁸

Házassága első hét-nyolc évében a királynét éppen a házasság mintaképének tartották, akit férje imád, és egyetlen éjszakára sem hagy magára. Köztudott volt, hogy Beatrix mindenhová, még a háborúba is elkíséri Mátyást.¹⁷⁹ 1483 tavasza tájt viszont a közvetlen környezetében élő olaszoktól az a hír jutott el Itáliába, hogy a királyné férje kincseivel és a koronával együtt meg akart szökni Ulászlóhoz, de elfogták,¹⁸⁰ majd Callimachus Experiens egyik verséből (1483 vége – 1484 körül) arról értesülünk, hogy Beatrix nem kíséri el a hadjáratra Mátyást.¹⁸¹ Az 1484–1485-ben keletkezett

¹⁷² BSy. III. 752–759; III. 41.

¹⁷³ I. m. III. 472–473.

¹⁷⁴ I. m. III. 981.

¹⁷⁵ I. m. III. 952.

¹⁷⁶ Galeottus MARTIUS, *De dictis* 3. 3.

¹⁷⁷ KARDOS Tibor, *Reneszánsz királyfiak neveltetése*. Apollo 1935, Klny. 41. 2. lj.

¹⁷⁸ „Mihi vero, coniunx, hoc tam gratum erit quam quod gratissimum; nam et de te, ut debeo, anxia et sollicita sum, quem non ut virum amo, sed ut parentem alterum observo ac venero, et Petrum ipsum audire summopere aveo . . .” (Olaszországi XV. századbéli íróknak Mátyás királyt dicsőítő művei. Közrebocsátja ÁBEL Jenő. Bp. 1890, 15. *Irodalomtörténeti emlékek* 2.)

¹⁷⁹ BSy. Praef. 15–21, 36; BONFINIS, *Rerum Ungaricarum decades* IV. 5. 5.

¹⁸⁰ KARDOS Tibor, *Néhány adalék a magyarországi humanizmus történetéhez*. Pécs 1933. 10. – Pandolfo erről szóló levele 1483. máj. 6. keltezésű.

¹⁸¹ KARDOS Tibor, *Callimachus*. Tanulmány Mátyás király államrezonjáról. Bp. 1931, 15–16.

Symposionban a királyné már mint a szűzi élet példája dicsőül meg. Beatrix szerepváltozása időben egybeesik egy fontos politikai eseménnyel. Mátyás utódjául törvénytelen fiát, Corvin Jánost jelölte ki, majd miután erre előkészítette a talajt, 1485 nyarán a nyilvánosság előtt is jelezte ezt az elhatározását.¹⁸² Bonfini erről már 1484 nyarán is értesülhetett a bennfentes Francesco d'Aragonától. Az utódlás kérdésének eldöntésével két dolog egyértelműen nyilvánvalóvá vált. Mátyás végképp letett arról, hogy házasságából gyermeke szülessék, és ki akarta zárni azt a lehetőséget is, hogy halála után Beatrix kerüljön Magyarország trónjára. Bonfini – Corvinnak szóló epigrammás könyvével¹⁸³ – az elsők közt járult hozzá Mátyás utódja elismertetéséhez. Ha ebben a szituációban dicsérni – vagy védeni is – akarta az olasz királynét, akkor nemigen maradt számára más, mint hogy a „bűnét” – meddőségét – erényként tüntesse föl, továbbá a királyné életszemléletével magyarázza meg a Corvinnal szemben elszenvedett kudarcát. Lehetséges, hogy Bonfini meg akarta védeni Beatrix erkölcsseit is. Ha ez így volt, akkor ehhez sem találhatott jobb témát, mint „szűziességének” dicséretét. A szűzességet általában nagyra értékelték a kortársak, sőt olyan is akadt köztük, mint pl. Vespasiano da Bisticci, akinél a szűzesség egyet jelentett az erkölcsösséggel.¹⁸⁴

A valóságban Beatrix élete – úgy tűnik – távol állt azoktól az eszményektől, amelyeket Bonfini Symposionjában hangoztat. A Mátyás halála előtti években cselekedetei leginkább Corvin János örökösödésének megakadályozására, a világi hatalom majdani megszerzésére irányultak. Bizonyos, hogy bármennyire is felmagasztalja a Symposion a királynét, a hatalomra irányuló törekvéseiben nem támogatja őt, sőt homlokegyenest ellenkező irányban, a világi küzdelmekről visszahúzódó, nem e világi értékekre irányuló életeszményben mutatja meg neki a dicsőség megszerzésének lehetséges útját.

A Symposion erénytanának a csúcán Beatrix erénye, a szűzesség áll. Szűzesség-szimbólumok (főnix, hermelin)¹⁸⁵ díszítik a fennmaradt Symposion-kódex címlapját is. Beatrix véleménye szerint a szűzesség inkább égi, mint emberi erény,¹⁸⁶ és ennek az erénynek a követője, Beatrix maga istennő („Danubii dea”; „Aragoniam Beatricem deam Hystri accolam et Matthiae regis filiam... acclamate”).¹⁸⁷ Mint Filipec mondja róla, még a földön él, de a halandók ítélete már az istennők közé sorolta őt: „... cum sanctissima regina virtutes has pro potenti numine semper habuerit, unde ipsa quoque omnium mortalium iudicio *inter deas relata est*, quamvis adhuc cum deo suo diversetur in terris...”.¹⁸⁸

Beatrix királyi férjével vitázik, aki az emberi életet képviseli. Felfogásának ellenpólusát azonban nem Mátyás véleménye és érvelése, hanem Galeotto életeszménye jelenti. A királyné erényét követve az „istennők”, az istenek közé kerülünk, ellenben ha csak az érzéki gyönyört keressük – Geréb Galeotto-cáfolata szerint – az állati lét színvonalára süllyedünk.¹⁸⁹

A királyné szűzességdicsérete és megistenülése szorosan kapcsolódik egyik szócsovének, Gerébnek a gondolataihoz. Az erdélyi püspök szerint Hercules példáját kell követnünk, aki a gyönyör élvezetekkel teli útja helyett, amelyen a testtel együtt maga is meghalt volna, inkább a fárasztó és rögös utat, az erényt választotta, azért, hogy istenné váljék (ut deus evaderet).¹⁹⁰ Geréb előadásának egyik hangsúlyozott gondolata, hogy önmagunkat, természetünket kell legyőznünk¹⁹¹ – a szűzesség erényének gyakorlása pedig ezzel egyet jelent.

¹⁸² SCHÖNHERR Gyula, *Hunyadi Corvin János*, 1473–1504. Bp. 1894, 34–40.

¹⁸³ Ez a Symposion után, 1485–1486 körül keletkezett. (BSy. Introd. VIII.)

¹⁸⁴ Vö. Janus Pannonius-életrajza egyik mondatával: „Per quanto s' intedeua de' sua costumi, era fama che fussi vergine.” (VESPASIANO da Bisticci, *Le vite* I. 327.)

¹⁸⁵ Frances A. YATES, *Queen Elizabeth as Astrea. Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* (1947. 74. – Ezek egyben az Aragóniai család emblémái is. (BSy. Introd. XIII, 61. lj.)

¹⁸⁶ BSy. III. 824.

¹⁸⁷ I. m. III. 974, 976.

¹⁸⁸ I. m. II. 133.

¹⁸⁹ Vö. i. m. I. 359, 404–405, 412.

¹⁹⁰ I. m. I. 347–349.

¹⁹¹ I. m. I. 373–386.

Beatrix, mint láttuk, égi erényével „inter deas relata est”. Ez a kifejezés Bonfini egyik kedvelt szókapcsolata. Más műveiben (inter deos referri; inter deos et astra referri változatokban) is előfordul, és apoteózist jelelt.¹⁹² A Symposion egyik helyén az „inter deos referri” kifejezés a szentté válás fogalmával azonos.¹⁹³ Bonfini műve azt sugallja, hogy az ember önmaga megismerésével, önmaga legyőzésével, az „égi, isteni” erények követésével érdemli ki „istenné válását”.

1. függelék

Hieronymus: Adv. Iov. I.

5. 215–217.

Prima, inquit, Dei sententia est, Propter quod dimittet homo patrem et matrem suam, et adhaerebit uxori suae, et erunt duo in carne una. (Gen. II. 24., et Matt. XIX. 5.) Ac ne forte diceremus hoc scriptum in veteri Testamento, asserit a Domino quoque idipsum in Evangelio confirmari, *Quod Deus conjunxit homo non separet*, statimque subnectit, Crescite et multiplicamini, et replete terram, (Gen. I. 28.) et per ordinem replicat, Seth, *Enos*, Cainam, Malaleel, Jared, *Enoch*, *Mathusalem*, *Lamech*, *Noe*, omnes habuisse uxores, et e Dei sententia filios procreasse (quasi generationis ordo et historia conditionis humanae, sine conjugibus et liberis potuerit enarrari). „Iste, inquit, est *Enoch*, qui ambulavit cum Deo, et raptus in coelum est. Iste *Noe*, qui cum essent utique multi virgines propter aetatem, solum cum filiis et uxoribus naufrago orbe servatus est. Rursus post *diluvium*, quasi altero principio generis humani, virorum et uxorum paria junguntur, et ex integro generationis *instauratur* benedictio: Crescite et multiplicamini et replete terram.

Currit ad *Abraham*, *Isaac* et *Jacob*, e quibus prior *triganus*, secundus *monogamus*, tertius quatuor uxorum est, *Liae*, *Rachel*, *Balae* et *Zelphae*, et asserit *Abraham* ob fidei meritum benedictionem in generatione filii accepisse.

¹⁹² Antonii Bonfinii de laudibus Sancti Flaviani oratio. (1483. nov. 16.) In: *Due orazioni di Antonio Bonfini*, 54–56; BONFINIS *Rerum Ungaricarum decades* IV. 8. 241–242. – A kifejezésről bővebben AMADIO: „Inter deos et astra”. In: *Due orazioni*, 74–86. – A Symposion világítja meg a kifejezés pontos jelentését, valamint eredetének forrását: „Nulla praeterea re inter deos referri, nisi arte bellica, homines merebantur... Quem quidem honorem, ut *Herodianus* refert, quem Antonius Asculanus e Graeco in Latinum traduxit nostroque regi dicavit. ἀποθέσω, id est, deificationem appellant...” (BSy. II. 513.)

¹⁹³ BSy. I. 461.

Venit ad *Samuel* alterum Nazareum Domini, qui ab infantia nutritus est in tabernaculo, ...

Ipsium quoque *David* ducentis praeputiis, etiam, cum vitae periculo, regis filiae quaesisse concubitus. Quid dicam de *Salomone*, quem ponens in catalogo maritorum, imaginem asserit Salvatoris?

Et ad Evangelium repente transcendens, *Zachariam* et *Elisabeth*, Petrum ponit, et socrum ejus, caeterosque Apostolos.

BSy. III. 502–503;
523–527, 161–163.

... neque illud ignoras: *Dimittet homo patrem et matrem suam et adhaerebit uxori suae*. Item et illud:

Quod Deus conjunxit, homo non separet.

Enos
uxorem habuit et deo quoque fuit acceptissimus.

Item *Enoch* uxori alligatus cum Deo tamen ambulavit, immo in coelum raptus est. *Mathusalem*, et *Lamech* caelibes non fuere, itidem et *Noe*, cui mundi *instauratio* post maximam *diluvii* vastitatem commissa est.

Habraham trigamus fuit et ob fidei meritum benedictionem in filii generatione suscepit. *Isaac monogamus*, tetragamus vero *Iacob*, siquidem *Lyam*, *Zechelem* (!), *Bailem Selphenque uxores* habuit. Neque *Moses* servulus ille ita deo gratissimus, ut coram cum divina maiestate loqueretur, uxore caruit; neque *Saruiel*, qui ab infantia in tabernaculo nutritus est; neque *David*, qui a deo

secundum cor eius servulus est inventus, e cuius femore puer salutis nostrae autor edendus erat; neque sapientissimus *Salamon*, qui nihil ignoravit, quod humana mens intelligere potuisset;

...
Zacharias vir ille sanctissimus; neque *Petrus apostolorum princeps* et supremi ianitor paradisi.

2. fűggelék

Hieronymus: Adv. Iov. I. 12. 227.

Illic adversarius tota exultatione bacchatur: hoc velut fortissimo ariete, virginitatis murum quatens: „Ecce, inquit, Apostolus profitetur de virginibus, Domini se non habere praeceptum: et qui cum auctoritate de maritis et uxoribus iusserat, non audet imperare quod Dominus non praecepit. Et recte. Quod enim praecipitur, imperatur: quod imperatur, necesse est fieri: quod necesse est fieri, nisi fiat, poenam habet. Frustra enim iubetur, quod in arbitrio ejus ponitur, cui jussum est.” Si virginitatem Dominus imperasset, videbatur nuptias condemnare, et hominum auferre seminarium, unde et ipsa virginitas nascitur.

Ille creator et figulus sciens fragilitatem vasculi, quod operatus est, virginitatem in audentis potestate dimisit . . .

BSy. III. 506–507; Mátyás

Item nuptiae imperantur, virginitatis vero nulla praecepta leguntur.

Quod si virginitatem dominus imperasset, nuptias damnare et hominum seminarium, unde virginitas nascitur, auferre videretur.

BSy. III. 933, 932, 931; Beatrix

Cum fortissimo ariete virginitatis murus quottidie quatitur, benigni creatoris clementia nuptiarum indulgentiam exhibuit et non virginitatis praeceptum posuit . . .

Item si hanc imperasset, et damnaret nuptias et hominum, ut dixisti, pater, videretur auferre seminarium, unde et ipsa virginitas nascitur . . .

Virginitatem dominus magis obtulit, quam imperavit, quia divinus ille figulus non ignorans vasculi fragilitatem, quod effinxerat, virginitatem in audentis potestate dimisit . . .

LE SYMPOSION DE BONFINI

L'un des représentants du genre du symposion antique, ressuscité à l'époque de l'Humanisme, est l'ouvrage d'Antonio Bonfini, intitulé *Symposion de virginitate et pudicitia coniugali* (Recanati 1484–1485), dans lequel les réminiscences des symposions imitant Platon et les éléments des soi-disants symposions grammaticaux s'amalgament d'une manière spéciale. Le Symposion dédié à la femme du roi Mathias Corvin, Béatrice d'Aragon a été écrit en partie dans l'intention de fixer, en guise d'un enchiridion, les enseignements les plus importants des artes liberales. Dans ce but, conformément aux symposions grammaticaux dont il a utilisé *Saturnalia* de Macrobie comme une source de contenu aussi, l'auteur a bourré son ouvrage des connaissances sèches, lexicales qu'il a empruntées surtout aux ouvrages des auteurs néoplatoniques de l'antiquité. Ce sont de telles contributions, dissertations savantes qui bigarrent le thème principal correspondant au thème d'amour du Symposion de Platon, dont les trois composants sont: l'amour en dehors du mariage, le mariage et la virginité. Bien qu'on la refute et qu'on la rejette complètement, la théorie de la jouissance du plaisir reçoit une importance, un accent identiques au mariage et à la virginité, théorie développée dans le rôle d'Épicure – en utilisant des arguments apparentés à ceux du dialogue de Lorenzo Valla, intitulé *De voluptate* – par Galeotto Marzio. La question du rapport du mariage et de la virginité apparaît dans la discussion, dans l'émulation du couple royal, au cours de laquelle Mathias défend la *vita activa* et le mariage, Béatrice la *vita contemplativa* et la manière de vivre virginale. La source principale de cette discussion est l'ouvrage d'Hieronymus, intitulé *Adversus Iovinianum*, et l'opinion de la reine Béatrice triomphe, elle aussi, conformément à l'intention de cet ouvrage. La comparaison avec la source démontre que dans le Symposion le roi Mathias assume le rôle de l'Épicurus Christianus”, de l'hérétique Iovinianus de Hieronymus.